

The Development of Multidimensional Tourism and Its Impacts on the Rural Economy Case Study: Chaharborj County

Mohammad Valaei^{1*}, Mohsen Aghayari Hir²

1. Associate Professor, Department of Geography and Rural Planning, University of Tabriz, Tabriz, Iran

2. Assistant Professor, Department of Geography and Rural Planning, University of Tabriz, Tabriz, Iran

* Corresponding Author, mohammad.valaei@tabrizu.ac.ir

Received Date:
09/07/2025

Revise Date:
26/07/2025

Accepted Date:
04/09/2025

Published Date:
23/10/2025

Article Info Abstract

Research Paper
Volume 6, Issue 21, Autumn 2025
Pages 1 - 19

The development of multidimensional tourism, which involves the integrated utilization of economic, social, and environmental capacities, plays a pivotal role in revitalizing rural economies. By fostering employment, enhancing income levels, and promoting local participation, this approach supports a foundation for balanced and sustainable rural development. This study investigates the potential and impacts of multidimensional tourism on the rural economy. Methodologically, the research is applied in purpose and exploratory in nature, utilizing a qualitative grounded theory approach. Data were gathered through both documentary and field methods. The study area is Chaharborj County, with a population of 26,219 and 7,797 households (based on the 2016 national census). The statistical population includes local experts, members of Islamic councils, village administrators, and knowledgeable residents, selected through sequential sampling. Theoretical saturation was reached after conducting 29 semi-structured, in-depth interviews. Data analysis was conducted concurrently with data collection, following Strauss and Corbin's grounded theory framework. Findings reveal that Chaharborj County, with its rich cultural, historical, and natural assets, religious rituals, and its reputation as a hub for shopping tourism (especially household appliances), has significant potential for multidimensional tourism development. Nonetheless, several barriers were identified, including insufficient infrastructure, environmental degradation, prolonged drought, cultural shifts, and declining governmental support. The expansion of multidimensional tourism has generated multiple positive impacts, such as employment growth, income diversification, revitalization of handicrafts, improved public services and infrastructure, and enhanced cultural interactions. However, negative consequences were also observed, including seasonal employment, cultural disruptions, rising living costs, seasonal migration, environmental pollution, traffic congestion, and rural overcrowding.

Keywords: Multidimensional Tourism, Rural Economy, Chaharborj County, West Azerbaijan Province.

Cite this article:

Valayi, M., & Aghayari-Heir, M. (2025). Multidimensional tourism development and its impacts on the rural economy (Case study: Chaharborj County). *Journal of Economic Geography Research*, 6(21), 1–19.

 <https://doi.org/10.30470/jegr.2025.2065319.1311>

2821-2266 © University of Zanjan.

This is an open access article under the CC BY-NC/4.0/License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

Exploring the role and potential of multifaceted tourism in enhancing the functions of rural settlements has become a critical necessity, particularly given its capacity to stimulate local development. Multifaceted tourism, by addressing economic, social, environmental, and cultural dimensions of tourist experiences, offers an integrated planning approach that enriches visitor engagement and fosters a deeper understanding of the destination. This, in turn, promotes sustainable rural development. Chaharborj County, with its diverse natural and cultural assets, occupies a strategic position within the province. Despite its potential, the region's tourism capacities remain underutilized. Meanwhile, the local economy, traditionally dependent on agriculture, has faced significant setbacks in recent years due to persistent droughts. These challenges have led to youth out-migration, declining agricultural productivity, and growing socio-economic instability. In this context, the development of multifaceted tourism can serve as an effective strategy for economic diversification, reducing dependence on agriculture, enhancing income sources, generating sustainable employment, and preserving local identity. This study, therefore, aims to investigate the development of multifaceted tourism in the region and assess its consequences for the rural economy.

Methodology

This research is applied in nature and follows a qualitative, exploratory design utilizing the grounded theory method. Both documentary and field data were collected to ensure depth and validity. The study area, Chaharborj County, comprises 26,219 individuals across 7,797 households, according to the 2016 national census. The target population includes local experts, members of Islamic councils, rural administrators, and informed residents, selected through sequential sampling. Theoretical saturation was achieved through 29 semi-structured, in-depth interviews. Data analysis was conducted concurrently with data collection, based on Strauss and Corbin's grounded theory coding procedures.

Results and discussion

The grounded theory analysis identified four interrelated dimensions shaping tourism development in Chaharborj: economic, socio-cultural, environmental, and physical-historical. The region benefits from a variety of strengths, including abundant natural landscapes, cultural festivals, religious rituals, traditional crafts, and a prominent home appliance market that supports shopping tourism. Despite these advantages, several obstacles hinder tourism development, such as inadequate physical infrastructure, ineffective promotion and branding, cultural resistance, environmental degradation, and limited institutional support. Multifaceted tourism has contributed to economic revitalization by improving employment, generating alternative income streams, strengthening social capital, and encouraging infrastructure investments. However, it has also brought about negative externalities, such as seasonal labor instability, increased cost of living, land-use conflicts, cultural commodification, and environmental pressures. These findings highlight the critical need for comprehensive and participatory planning, community-based training programs, sustainable resource management, and targeted policy interventions to ensure the long-term viability of rural tourism initiatives.

Conclusion

Chaharborj County holds significant potential for developing multidimensional tourism based on its cultural, natural, and economic resources. While tourism expansion has positively impacted employment, handicraft revival, and service development, it also poses notable risks. Addressing existing challenges requires strategic planning, inter-sectoral coordination, local empowerment, and adaptive environmental policies to promote a balanced and resilient rural tourism model.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the

manuscript and agreed on all aspects of the work declaration of competing interest none.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We would like to express our sincere appreciation and gratitude to the village heads, esteemed members of the Islamic Council, and the respected officials of Chaharborj County for their valuable support and cooperation in the preparation of this research.

توسعه گردشگری چندوجهی و پیامدهای آن بر اقتصاد روستایی مطالعه موردی: شهرستان چهاربرج

محمد ولانی^{۱*}، محسن آقایی^۲

۱. استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.
۲. دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۰۸/۰۱

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۶/۱۳

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۰۵/۰۴

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۴/۱۸

اطلاعات مقاله چکیده

توسعه گردشگری چندوجهی با بهره‌گیری هم‌زمان از ظرفیت‌های اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی نقشی کلیدی در پویایی اقتصاد روستایی ایفا و با ارتقای اشتغال‌زایی، افزایش درآمد و تقویت مشارکت محلی، زمینه‌ساز توسعه‌ای متوازن و پایدار در نواحی روستایی است. پژوهش حاضر باهدف ارزیابی توسعه گردشگری چندوجهی و پیامدهای آن بر اقتصاد روستایی تدوین شد. از نظر هدف کاربردی و از نظر ماهیت و روش، کیفی-اکتشافی با رویکرد نظریه‌پردازی زمینه‌ای است. برای گردآوری داده‌ها از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شد. قلمرو مکانی شهرستان چهاربرج است که طبق سرشماری سال ۱۳۹۵ دارای ۲۶۲۱۹ نفر جمعیت و ۷۷۹۷ خانوار می‌باشد. جامعه آماری را کارشناسان، شوراهای اسلامی، دهیار و خبرگان محلی تشکیل می‌دهند که با روش نمونه‌گیری متوالی انتخاب و با انجام ۲۹ مصاحبه اشباع نظری حاصل شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها با روش استراس و کوربین و هم‌زمان با جمع‌آوری داده‌ها صورت گرفت. یافته‌ها نشان داد، چهاربرج با برخورداری از جاذبه‌های فرهنگی، تاریخی، طبیعی، آیین‌های مذهبی و بازار لوازم خانگی (قطب گردشگری خرید)، فرصت‌های مناسبی برای توسعه گردشگری چندوجهی دارد و در کنار آن، چالش‌هایی مانند؛ ضعف زیرساخت‌های اساسی، تهدیدات زیست‌محیطی، خشکسالی، تغییرات فرهنگی، کاهش حمایت دولتی و غیره شناسایی شده‌اند. ضمناً، توسعه گردشگری چندوجهی پیامدهای مثبتی نظیر؛ افزایش اشتغال، درآمد، تقویت صنایع‌دستی، تنوع اقتصادی، توسعه خدمات رفاهی و زیرساختی و افزایش تعاملات فرهنگی داشته، اما آثار منفی نظیر؛ اشتغال فصلی، تغییرات فرهنگی، افزایش هزینه‌ها، مهاجرت فصلی، آلودگی محیطی، ترافیک و ازدحام در روستاها نیز مشاهده می‌شود.

کلید واژه‌ها: گردشگری چندوجهی، اقتصاد روستایی، شهرستان چهاربرج، استان آذربایجان غربی.

دوره ۶، شماره ۲۱، پاییز ۱۴۰۴
صفحه ۱۹-۱
مقاله پژوهشی

*نویسنده مسئول: mohammad.valaei@tabrizu.ac.ir

ارجاع به این مقاله: ولایی، محمد و آقایی، محسن (۱۴۰۴). توسعه گردشگری چندوجهی و پیامدهای آن بر اقتصاد روستایی مطالعه موردی: شهرستان چهاربرج، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای اقتصادی، ۶ (۲۱)، ۱-۱۹.

 <https://doi.org/10.30470/jegr.2025.2065319.1311>

2821-2266 © University of Zanjan.

This is an open access article under the CC BY-NC/4.0/License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

بیان مساله

در سال‌های اخیر، جمعیت شهری جهان با رشدی خیره‌کننده مواجه بوده و بر اساس آمار سازمان ملل متحد، از ۳۳ درصد در سال ۱۹۶۰ به بیش از ۵۸ درصد در سال ۲۰۲۵ رسیده است (UN DESA, 2025)؛ روندی که شکاف میان شهر و روستا را تشدید کرده و تغییرات اساسی در کارکردهای نواحی روستایی به‌دنبال داشته است (Chen et al., 2025). این نواحی، از نقش اغلب کشاورزی به‌سوی نقش‌های صنعتی، تجاری، خدماتی، گردشگری و ... سوق یافته‌اند که این تحول نشان‌دهنده قرابت چشمگیر مطالعات روستایی به رویکردهای کارکردی است (رضوانی و همکاران، ۱۳۹۱). سکونتگاه‌های روستایی به‌عنوان کانون‌های زیستی، در گذشته بیشتر بر تأمین نیازهای اولیه نظیر مسکن‌گزینی، فعالیت و اشتغال، زندگی جمعی، آموزش، استراحت و آرامش متمرکز بوده‌اند (سعیدی، ۱۳۸۸)، اما از آغاز قرن بیستم، در بسیاری از مناطق توسعه‌یافته، کشاورزی به‌عنوان شالوده اقتصاد روستایی به حاشیه رانده شده و جای خود را به اقتصاد مصرف‌محور داده است؛ اقتصادی متنوع که از خدمات مالی تا خرده‌فروشی را در بر می‌گیرد و یکی از بارزترین نمودهای آن، گردشگری (گونه‌های مختلف گردشگری) است (رضوانی و همکاران، ۱۳۹۱). گردشگری به‌عنوان یک رویکرد اقتصادی پویا و برخوردار از ویژگی‌های منحصربه‌فرد، نقش مهمی در رشد اقتصاد منطقه‌ای ایفا می‌کند (محمدی‌یگانه و همکاران، ۱۳۹۲؛ Deng et al., 2023) و جریان‌های گردشگری، اقتصاد محلی را از طریق ورود سرمایه، توسعه شرکت‌های کوچک و متوسط و با ایجاد مشاغل جدید فعال می‌کند (چراغی و همکاران، ۱۴۰۴).

در این چارچوب، باید توجه داشت که بسیاری از نواحی روستایی، میزبان گونه‌های متنوعی از گردشگری مانند گردشگری مذهبی، ورزشی، کشاورزی (اگری‌توریسم)، طبیعی، تاریخی، صنایع‌دستی و غیره هستند که هر یک، کارکردهای خاص خود را داشته و به شکل‌گیری ساختارهای چندوجهی در عملکرد روستاها منجر شده‌اند. از این‌رو، اغلب گردشگرانی که به این نواحی سفر می‌کنند، تمایل دارند از مجموعه‌ای متنوع از جاذبه‌های گردشگری در یک مقصد واحد بهره‌مند شوند؛ تمایلی که ظرفیت بالای این مناطق را برای توسعه گردشگری چندوجهی به نمایش می‌گذارد. چنین ظرفیتی می‌تواند منجر به هم‌افزایی میان کارکردهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی روستاها شود؛ بنابراین، بررسی نقش و جایگاه گردشگری چندوجهی در ارتقای کارکردهای سکونتگاه‌های روستایی، ضرورتی انکارناپذیر در تحلیل‌های توسعه گردشگری محسوب می‌شود؛ به‌ویژه آنکه، ماهیت چندوجهی گردشگری موجب شده همواره به‌عنوان نیرویی محرک در پس‌پیشرفت و رشد شناخته شود (Elgin & Elveren, 2024).

در همین راستا، گردشگری چندوجهی به‌شکلی جامع، چندین بُعد از تجربه گردشگران (شامل جنبه‌های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، زیست‌محیطی و آموزشی) را در فرایند برنامه‌ریزی، اجرا و ارزیابی فعالیت‌ها در نظر می‌گیرد. این رویکرد با ارتقای تنوع تجربیات، افزایش تعامل گردشگر با جامعه محلی و تعمیق درک نسبت به محیط و فرهنگ مقصد، زمینه‌ساز توسعه پایدار سکونتگاه‌های انسانی می‌شود؛ به‌طوری‌که ضمن تقویت مشارکت محلی و حفظ میراث فرهنگی، منجر به رشد اقتصادی، ارتقای کیفیت زندگی و افزایش آگاهی‌های زیست‌محیطی نیز می‌گردد (Carvalho et al., 2024). افزون بر این، گردشگری چندوجهی با درگیر کردن هم‌زمان ابعاد فرهنگی، اجتماعی، زیست‌محیطی و اقتصادی، می‌تواند پیامدهای گسترده و پیچیده‌ای بر مقصدهای گردشگری برجای بگذارد و به‌عنوان موتور توسعه اقتصادی و عاملی مؤثر در بهبود کیفیت زندگی ساکنان شناخته شود (Andereck & Nyaupane, 2011; Sharpley & Vass, 2006; Su et al., 2011). این نوع گردشگری نه‌تنها موجب افزایش کیفیت خدمات و تنوع تجربیات می‌شود، بلکه با ترویج بهره‌برداری متوازن از منابع طبیعی و فرهنگی، به توسعه پایدار جوامع محلی کمک شایانی می‌کند. باین‌حال، در صورت نبود مدیریت مناسب، ممکن است فشار بیش از حدی بر زیرساخت‌ها و منابع محلی نیز وارد آید (Majdoub, 2010; Zhang et al., 2023). براین‌اساس، توسعه گونه‌های مختلف گردشگری در نواحی روستایی، پیامدهایی چون رشد اقتصادی، ایجاد فرصت‌های شغلی، افزایش درآمد، حفاظت از میراث فرهنگی و محیط‌زیست بومی، ارتقای کمی و کیفی اقتصاد محلی، اشتغال پایدار، مشارکت مردمی،

توسعه گردشگری چندوجهی ... /ولائی و آقایی هیر

تقویت زیرساخت‌ها و بهبود کیفیت زندگی ساکنان را به همراه دارد (Han et al., 2025). از این رو، گونه‌های مختلف گردشگری می‌تواند نقشی تعیین‌کننده در توسعه اقتصادی و اجتماعی نواحی روستایی ایفا کند و با لحاظ ویژگی‌ها، نیازها و شرایط اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی جامعه محلی و خواسته‌های گردشگران، در صورت بهره‌مندی از برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح، به کاهش معضلاتی نظیر فقر، محرومیت و بیکاری بینجامد (نیکبخت و همکاران، ۱۴۰۲؛ ولائی، ۱۳۹۸).

براساس گزارش سازمان جهانی گردشگری، ایران با قرارگیری در میان ۱۰ کشور برتر جهان از نظر تنوع جاذبه‌های گردشگری، از ظرفیت بالایی در این حوزه برخوردار است، اما سهم آن از گردش مالی جهانی این صنعت کمتر از نیم درصد بوده و به وضوح پایین‌تر از ظرفیت‌های بالقوه‌اش است (جوان و همکاران، ۱۴۰۳). با وجود این، گردشگری روستایی در ایران به واسطه تنوع محیطی و مزیت‌های نسبی موجود، می‌تواند به عنوان یکی از محورهای اصلی در تنوع‌بخشی به اقتصاد نواحی روستایی مطرح گردد؛ به‌ویژه در شرایطی که بخش کشاورزی با کاهش تولید، افت درآمد و افزایش بیکاری مواجه شده و همین امر موجب مهاجرت جوانان و تحصیل‌کردگان شده است. در چنین شرایطی، توسعه گونه‌های گردشگری (از جمله گردشگری چندوجهی با رویکرد خاص خود) و ترویج کارآفرینی در بستر روستاها، می‌تواند عاملی مؤثر برای خروج از رکود و محرومیت، ایجاد تنوع فرهنگی و دستیابی به توسعه پایدار محسوب شود (احسانی-فرد و همکاران، ۱۳۹۸).

در این میان، شهرستان چهاربرج از توابع استان آذربایجان غربی، یکی از مناطق مستعد و دارای ظرفیت‌های متنوع برای توسعه گردشگری به‌شمار می‌رود. این شهرستان که در تاریخ ۲۸ تیرماه ۱۴۰۰ با مصوبه هیئت دولت از شهرستان میاندوآب منتزع و به شهرستان مستقل تبدیل شده است (ولائی و همکاران، ۱۴۰۳)، با برخورداری از جاذبه‌های طبیعی، تاریخی، فرهنگی و مذهبی، جایگاهی ویژه در سطح استان دارد. باین‌حال، تاکنون بهره‌برداری مؤثری از ظرفیت‌های گردشگری آن صورت نگرفته است. از سوی دیگر، اقتصاد غالب مردمان شهرستان چهاربرج با توجه به وضعیت جغرافیایی و استراتژیک آن بر بخش کشاورزی استوار بوده، اما طی سال‌های اخیر با بروز خشکسالی‌های متوالی و پسروری شدید آب دریاچه ارومیه، با چالش‌های جدی مواجه شده است. این وضعیت، ناتوانی در جذب نیروی کار فعال، افزایش مهاجرت‌های فصلی جوانان و ناپایداری جوامع محلی - به‌ویژه در روستاهایی همچون آغداش، منصورآباد، فسندوز، ازون‌وبه و قیچاق - را به دنبال داشته است. در چنین شرایطی، احتمالاً توسعه گردشگری چندوجهی با توجه به وجود جاذبه‌های گردشگری مختلف در این شهرستان، به عنوان یکی از راهکارهای تنوع‌بخشی اقتصادی، بتواند به عنوان راهبردی کارآمد در جهت تقویت اقتصاد محلی، تنوع‌بخشی به منابع درآمدی، کاهش وابستگی به کشاورزی، ایجاد اشتغال پایدار، حفظ فرهنگ بومی، ارتقای زیرساخت‌ها و افزایش تاب‌آوری جوامع روستایی ایفای نقش نماید. بدین ترتیب، گردشگری چندوجهی به عنوان ابزاری مؤثر در جهت توسعه متوازن و پایدار نواحی روستایی شهرستان چهاربرج قابل طرح است. لذا، پژوهش حاضر باهدف بررسی کیفی توسعه گردشگری چندوجهی و پیامدهای آن در اقتصاد سکونتگاه‌های روستایی شهرستان چهاربرج تدوین شده و تلاش دارد به پرسش اصلی زیر پاسخ دهد:

- فرصت‌ها و چالش‌های توسعه گردشگری چندوجهی در این شهرستان کدامند و چه پیامدهای بر اقتصاد روستایی دارد؟

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

گردشگری چندوجهی، در مطالعات مربوط به جابه‌جایی‌ها (سفر) و تفکرات پست‌مدرن درباره گردشگری، پذیرش رو به رشدی داشته است (Unger et al., 2016). پون^۱ (۱۹۹۳)، نخستین کسی بود که مفهوم «چندوجهی یا ترکیبی» را در ارتباط با گردشگری به کار برد. او معتقد بود که به دلیل عواملی مانند؛ افزایش انعطاف‌پذیری و تغییرات مشابه در رفتار مصرف‌کنندگان، بالا رفتن سطح آگاهی زیست‌محیطی و آشنایی بیشتر با پدیده سفر، نوع جدیدی از گردشگر شکل گرفته است (Poon, 1993: 9). گردشگری چندوجهی به

1. Poon

این شکل تعریف می‌شود؛ «گردشگران چندوجهی یا ترکیبی، از الگوی مشخصی در مصرف محصولات گردشگری پیروی نمی‌کنند. بلکه، در یک بازه زمانی معین که شرایط زندگی آنها تغییر نمی‌کند، طیف متنوعی از محصولات گردشگری با ویژگی‌های گوناگون را مصرف می‌کنند. برای این دسته از مصرف‌کنندگان، نمی‌توان با استناد به نوع سفر قبلی‌شان، پیش‌بینی کرد که سفر بعدی‌شان در چه دسته‌ای قرار می‌گیرد. به عبارتی دیگر، نوع سفر قبلی‌شان، تعیین‌کننده نوع سفر بعدی‌شان نیست» (Unger et al., 2016: 142). به تعریفی دیگر، «گردشگری چندوجهی به نوعی از گردشگری اطلاق می‌شود که به‌صورت هم‌زمان و یکپارچه، ابعاد مختلف فعالیت‌های گردشگری -شامل اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، زیست‌محیطی و گاه آموزشی و معنوی- را در نظر می‌گیرد و در فرآیند طراحی، مدیریت و ارزیابی مقصدهای گردشگری اعمال می‌کند. این رویکرد با هدف ایجاد توازن میان بهره‌برداری از منابع و حفظ پایداری، بر تنوع تجربیات گردشگران، مشارکت جوامع محلی و تعامل بین فرهنگی تأکید دارد» (Zhang et al., 2023: 2425; Carvalho et al., 2024: 196). پژوهشگران معتقدند، «چندوجهی بودن گردشگری» به معنای وجود انواع مختلف شیوه‌های حمل‌ونقل است که می‌توان از آنها به‌صورت یکپارچه و در قالب یک زنجیره سفر ترکیبی استفاده کرد. پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه چندوجهی بودن گردشگری، تاکنون تقریباً به‌طور انحصاری بر سفر به مبدأ و مقصد و بررسی مسائل زیرساختی حمل‌ونقل متمرکز بوده‌اند؛ این تمرکز با توجه به نقش محوری سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در این حوزه قابل توجیه است. در این راستا، تحقیقات بیشتر به موضوعاتی نظیر دسترسی فیزیکی و ویژگی‌های خدماتی مراکز اصلی حمل‌ونقل (هاب‌ها و گیت‌وی‌ها) پرداخته‌اند و کمتر به نگرش‌ها و رفتارهای گردشگران توجه نشان داده‌اند (Maltese et al, 2025). پون (۱۹۹۳) این گردشگران جدید (چندوجهی) را «باتجربه‌تر، منعطف‌تر، مستقل‌تر، دوست‌دار محیط‌زیست و خواهان کیفیت بالاتر» نسبت به گردشگران قدیمی‌تر توصیف می‌کند. به‌علاوه، او تأکید می‌کند که گردشگران جدید یک‌دست نیستند و نمی‌توان رفتار آنها را به سادگی پیش‌بینی کرد؛ آنها در موقعیتی «ترکیبی و چندوجهی» قرار دارند که نشان‌دهنده تغییرات جمعیتی و سبک زندگی در جامعه است (Poon, 1993; Itir Can and Saldamli, 2019: 150). مقایسه‌ای که پون بین گردشگران قدیمی و جدید انجام داده، در جدول زیر (جدول ۱) نشان داده شده است.

جدول ۱: ویژگی‌های گردشگران قدیمی و جدید (دارای رویکرد چندوجهی)

ویژگی‌های گردشگران قدیمی	ویژگی‌های گردشگران جدید (دارای رویکرد چندوجهی)
• به دنبال دریا، شن و آفتاب هستند.	• آنها می‌خواهند چیزهای جدید را تجربه کنند.
• از جمعیت پیروی می‌کنند. (دنباله‌رو هستند)	• آنها تمایل به پذیرش مسئولیت دارند.
• امروز اینجا، فردا مهم نیست کجا! (بی‌خیال آینده هستند)	• دیدن و لذت بردن، در عین حال آسیب نزدن.
• نیاز به تظاهر و خودنمایی دارند.	• نیاز به داشتن اوقات خوش.
• احساس برتری‌طلبی دارند.	• درک کردن شرایط جاذبه‌ها
• ترجیح می‌دهند به مراکز توریستی (جاذبه‌های گردشگری	• آنها عاشق ورزش و طبیعت هستند؛ آنها فعالیت‌هایی را ترجیح می‌دهند که
• پرطرفدار) بروند.	• در طبیعت انجام می‌شوند.
• محافظه‌کار/واکنش‌گرا هستند. (در برابر تغییرات مقاومت	• ماجراجو هستند.
• نشان می‌دهند)	• آنها ترجیح می‌دهند غذاهای محلی را امتحان کنند
• ترجیح می‌دهند در هتل غذا بخورند.	• ترکیبی و چندوجهی هستند (صرفاً یک نوع خاص از گردشگر نیستند. آنها
• همگن و یک‌دست هستند.	• می‌توانند هم ماجراجو، هم مسئولیت‌پذیر، هم به دنبال خوش‌گذرانی و هم به دنبال درک و فهم بیشتر باشند).

مأخذ: Poon (1993); Itir Can and Saldamli, (2019)

با عنایت به جدول بالا باید گفت، گردشگری چندوجهی به بستری پربرار برای کاوش تجربی در انگیزه‌ها و تجربیات این دسته از مسافران منجر شده است. به‌عنوان مثال، کوهن (۱۹۷۴) دو دسته از گردشگران جزئی^۱ را شناسایی می‌کند: مسافران تجاری و کارمندان-گردشگر. در حالی که مسافران تجاری یا کارمندان به‌دلیل کاری سفر می‌کنند، در اوقات فراغت خود فعالیت‌های تفریحی را

^۱- Partial Tourists

توسعه گردشگری چندوجهی ... /ولائی و آقایی هیر

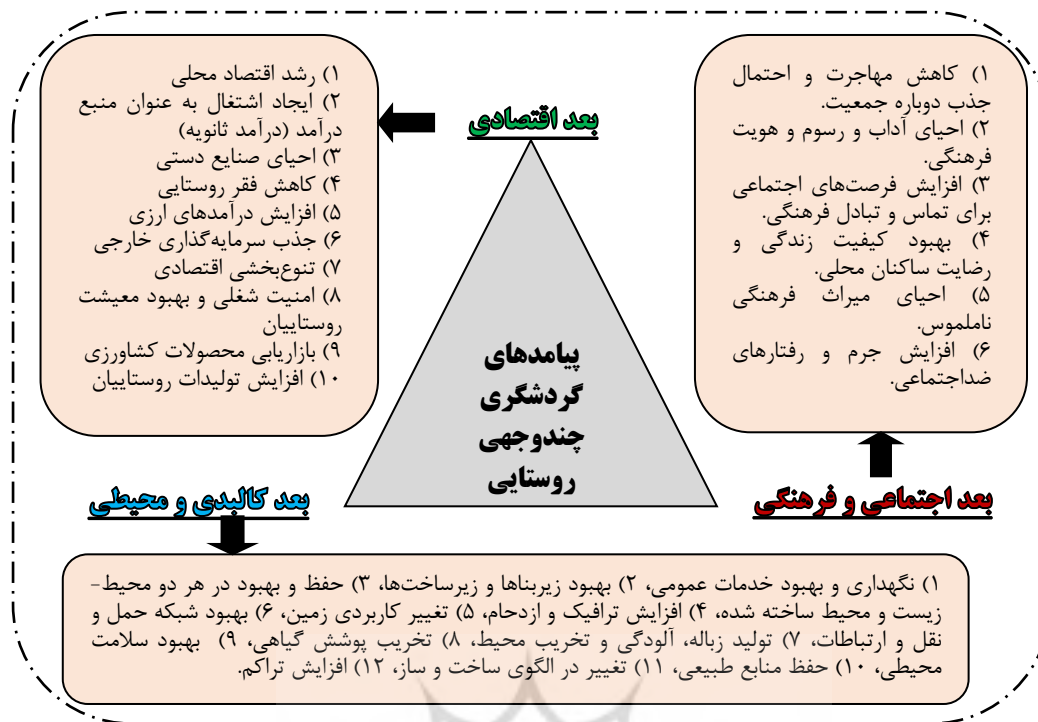
نیز گنجانده‌اند و از گونه‌های مختلف گردشگری (مذهبی، ورزشی، آگری توریسم و ...) برای پر کردن اوقات فراغت خود استفاده می‌کنند (Bassiyouny and Wilkesmann, 2025). لذا، گردشگران چندوجهی نیاز دارند تا انواع مختلف گردشگری را در یک تجربه سفر واحد تجربه کنند. در یک بازه زمانی مشخص، آن‌ها ممکن است بخواهند با لذت بردن از سه‌گانه دریا-ماسه-خورشید استراحت کنند، در ورزش‌های هیجانی و فعالیت‌هایی مانند پیاده‌روی شرکت کنند، از مناطق توریستی-فرهنگی بازدید کنند، طعم غذاهای محلی را بچشند، به رفتینگ بروند و سایر فعالیت‌های گردشگری موجود در آن فضایی جغرافیایی را تجربه کنند (Itir Can and Saldamli, 2019). منظور از سایر فعالیت‌های گردشگری می‌توان به «گردشگری کشاورزی (آگری توریسم)، مذهبی، فضای باز، ماجراجویانه، سلامت، ورزشی - تفریحی، طبیعت‌محور و سایر اشکال آن» اشاره کرد (Torkington et al., 2025: 3). بررسی‌ها نشان می‌دهد، گروه‌های مختلف از گردشگران چندوجهی در سطح جهان وجود دارد که یکی از خاص‌ترین آن‌ها که با رفتار سفر غیرقابل پیش‌بینی شناخته می‌شوند، «فلش‌پکر»^۱ هستند. هانام و دیکمان^۲ (۲۰۱۰) فلش‌پکرها را به‌عنوان کوله‌پشتی‌گردان‌های مسن‌تری تعریف می‌کنند که بسته به جایی که سفر می‌کنند، در انواع مختلفی از اقامتگاه‌ها می‌مانند. فلش‌پکرها درآمد بالایی دارند، خارج از مسیرهای اصلی سفر می‌کنند و با فرهنگ اصلی کوله‌پشتی‌گردی درگیر می‌شوند. اما آن‌ها یک لپ‌تاپ (یا حداقل یک فلش درایو) و یک تلفن همراه حمل می‌کنند. به گفته جارویس و پیل^۳ (۲۰۱۰)، فلش‌پکرها انگیزه‌های سفر مشخصی ندارند و از مسیرها یا زیرساخت‌های خاصی نیز استفاده نمی‌کنند. با این حال، به دلیل بودجه سفر بالاتر و افزایش تقاضا برای راحتی، آن‌ها اقامتگاه‌های با استاندارد بالاتر را ترجیح می‌دهند و هزینه بیشتری برای وعده‌های غذایی و تورهای خود صرف می‌کنند. بنابراین، فلش‌پکر نمونه‌ای عالی از گردشگران چندوجهی به شمار می‌روند (Boztug et al, 2015).

به‌طور کلی می‌توان گفت، گونه‌های مختلف گردشگری، سال‌هاست به‌عنوان صنعتی توانمند در تقویت رشد اقتصادی کشورها و بهبود رفاه جوامع روستایی شناخته شده (IIED, 2001) و اغلب به‌عنوان یک تکنیک معقول برای افزایش یا حفظ نشاط اقتصادی و اجتماعی محلی مطرح شده است (عینالی و همکاران، ۱۴۰۱). مهم‌ترین هدف گردشگری، کسب سود و نفع اقتصادی است و داشتن زیرساخت‌های ناحیه‌ای اهمیت زیادی دارد (آقایی هیر و همکاران، ۱۴۰۴). این صنعت می‌تواند مکملی برای سایر فعالیت‌های اقتصادی-اجتماعی باشد (عینالی و همکاران، ۱۴۰۱). از جمله مزایای آن، می‌توان به اشتغال زنان، افزایش درآمدهای ارزی، جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، استفاده مؤثر از منابع طبیعی کمتر بهره‌برداری شده و ایجاد فرصت‌هایی برای تنوع در مالیات‌گیری اشاره کرد. همچنین گردشگری با بهره‌برداری از صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس و تنوع، زمینه‌ساز توسعه زیرساخت‌ها، بهبود سرمایه انسانی و افزایش رقابت می‌شود (Brida et al., 2016; Elgin and Elveren, 2024). اثرات گردشگری به سایر بخش‌های اقتصاد نیز گسترش می‌یابد و به‌صورت مستقیم، غیرمستقیم و القایی بروز پیدا می‌کند. پیوندهای میان گردشگری و بخش‌هایی چون کشاورزی، شیلات، تولید، ساخت‌وساز و خدمات، نقش آن را در تحولات روستاها برجسته می‌سازد (UNWTO, 2023). بنابراین، گردشگری ظرفیت بالایی در رشد اقتصادی و تحولات اجتماعی روستاها داشته و از آن به‌عنوان عامل مهم برای بهبود معیشت (Chen and Cai, 2025)، ریشه‌کنی فقر و تحقق توسعه پایدار یاد می‌شود (صدر موسوی و همکاران، ۱۳۹۹؛ ولائی، ۱۳۹۸). با این حال، باید توجه داشت که گردشگری چندوجهی، علی‌رغم مزایای گسترده‌اش، می‌تواند پیامدهای منفی نیز به‌همراه داشته باشد. در بسیاری از نقاط جهان، فعالیت‌های تکراری گردشگری منجر به تخریب محیط‌زیست و فشار مضاعف بر منابع طبیعی (Zhang et al., 2024)، تغییر کاربری اراضی، تخریب زیستگاه‌های طبیعی و کاهش اراضی کشاورزی بکر شود. همچنین، وابستگی صرف به گردشگری می‌تواند سایر فعالیت‌های اقتصادی متکی بر منابع طبیعی را تضعیف کرده و موجب ناپایداری و عدم تعادل در توسعه نواحی روستایی شود (Chen and Cai, 2025). در شکل ۱ پیامدهای مختلف گردشگری چندوجهی در نواحی روستایی آورده شده است.

^۱- flashpacker

^۲- Hannam and Diekmann

^۳- Jarvis and Peel

شکل ۱. پیامدهای توسعه گردشگری چندوجهی در نواحی روستایی

(مأخذ: 8: Holland, 2003; کدیور، ۱۳۹۶؛ UNWTO, 2021؛ Ma et al., 2025؛ Shcherbachenko et al, 2021؛ Chen end Cai: 2025)

بررسی‌ها نشان می‌دهد، در ارتباط با موضوع گردشگری چندوجهی و پیامدهای آن در مناطق روستایی، مطالعات خیلی کمی انجام شده و تلاش شده است در جدول ۲ به تعدادی از مطالعاتی که مرتبط با موضوع هستند اشاره شود. لازم به ذکر است، بررسی پیشینه گردشگری، نه تنها در تبیین سیر تحول مفهومی و کارکردی این نوع گردشگری، بلکه در ایجاد مبنایی نظری برای تحلیل سیاست‌ها، شناسایی شکاف‌های پژوهشی و تدوین راهبردهای توسعه پایدار نقش مهمی دارد (Lane & Kastenholz, 2015).

جدول ۲. برخی از مطالعات و پژوهش‌های انجام شده در زمینه گردشگری چندوجهی و پیامدهای آن

محققان و سال	عنوان پژوهش	نتیجه‌گیری
سلیمانی و شفیعی (۱۳۹۷)	گردشگری ترکیبی، الگویی برای توسعه گردشگری روستایی (مطالعه موردی حوضه زاینده‌رود، محور اصفهان تا گاوخونی)	صنعت گردشگری در عصر کنونی، یکی از راهبردهای مهم و اصلی توسعه، به‌ویژه برای کشورهای کمتر توسعه‌یافته یا به‌اصطلاح جهان سوم است. نقش و اهمیت این صنعت در ایجاد اشتغال، افزایش درآمد و رشد و توسعه اقتصادی بر کسی پوشیده نیست.
کریم‌زاده و ولائی (۱۴۰۰)	تحلیل نقش توسعه گردشگری در رونق کسب‌وکارهای خرد روستایی مطالعه موردی: دهستان باروق، شهرستان میاندوآب	مهم‌ترین زمینه ایجاد کسب‌وکار، در این منطقه، توسعه مشاغل خدماتی و فراوری محصولات کشاورزی است، همین‌طور، بین گسترش گردشگری روستایی و ایجاد کسب‌وکارهای خرد در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست‌محیطی در سطح آلفای ۰.۰۵ درصد رابطه معناداری وجود دارد.
شکاری (۱۴۰۲)	ارائه چارچوب مفهومی چندوجهی برای تجربه گردشگران مذهبی: مرور نظام‌مند	تجربه گردشگران مذهبی را می‌توان در قالب هشت وجه شناختی، عاطفی، فیزیکی، رابطه-ای، بازایی، معنوی، دگرگون‌کننده و رفتاری دسته‌بندی کرد. یافته‌ها می‌تواند به توسعه ادبیات این حوزه کمک کند و از منظر کاربردی در زمینه طراحی تجربه‌های گردشگری مذهبی و افزایش وفاداری دیدارکنندگان سودمند باشد.
مومنی و همکاران (۱۴۰۴)	طراحی مدل گردشگری هوشمند با رویکرد فرا ترکیب	در نتیجه ترکیب یافته‌ها، ۸ مقوله فرعی که در برگرفته‌ی بهبود مدیریت هزینه در گردشگری، ارائه سرویس‌های هوشمند گردشگری، خدمات هوشمند ابری، سیستم خدمات اینترنتی به گردشگران، کیفیت خدمات و تسهیلات، اینترنت اشیا، تشخیص نیاز مشتری به روش هوشمند و قیمت‌گذاری پویا استخراج گردید. در نهایت برای توسعه گردشگری هوشمند در ایران، اتخاذ یک چشم‌انداز جامع باتوجه به هر دو سطح خرد و کلان پیشنهاد می‌شود.
Itir Can and Saldamli, (2019)	رویکردی ترکیبی به گردشگری: مطالعه موردی فتحیه، ترکیه	به نظر می‌رسد که هم انگیزه‌های سفر و هم میزان هزینه‌کرد گردشگران ترکیبی دائماً در حال تغییر است. به‌طوری‌که ممکن است یک گردشگر بخواند در طول سفر خود به یک

توسعه گردشگری چندوجهی ... /ولائی و آقایی هیر

مقصد، انواع مختلفی از گردشگری (دریا، ماسه، خورشید، ماجراجویی، طبیعت، فرهنگ، مذهب و غیره) را تجربه کند. بنابراین، برجسته کردن ویژگی‌های خاص مقصد برای گردشگران ترکیبی ضروری است.	
یافته‌های نشان‌دهنده تعامل معنادار بین گردشگری و توسعه پایدار است، با این تفاوت که این رابطه در اقتصادهای توسعه‌یافته و در حال توسعه، به‌ویژه با در نظر گرفتن تولید ناخالص داخلی سرانه، متفاوت ظاهر می‌شود.	بازشناسی تأثیر اقتصادی گردشگری: رویکردی چندوجهی به توسعه پایدار Elgin and Elveren (2024)
تجربه عینی به‌عنوان پیش‌فرض، همراه با احساسات و هیجانات، شناخت و یادگیری، و حافظه جمعی، از ویژگی‌های اصلی مؤثر در شکل‌گیری هویت ملی هستند. تحت تأثیر این عوامل، پیوند عاطفی قوی، آگاهی از وحدت، و شناخت ویژگی‌های «جامعه» خود به‌وجود می‌آید که به‌طور مؤثری هویت ملی را شکل داده و تقویت می‌کند.	گردشگری روستایی در چین: «جستجوی ریشه» و ساخت هویت ملی Liu and Chen (2024)
یافته‌ها بر ماهیت چندبعدی تاب‌آوری جامعه تأکید می‌کنند، نظریه تاب‌آوری را توسعه و بینش‌های عملی مهمی برای تدوین راهبردهای محلی به‌منظور ارتقای تاب‌آوری، به‌ویژه در جوامع وابسته به گردشگری، ارائه می‌کنند.	چگونه عوامل چندبعدی گردشگری بر تاب‌آوری جامعه تأثیر می‌گذارند؟ Han and Yang (2025)
این پژوهش با تحلیل مطالعات موردی نشان می‌دهد که گردشگری روستایی می‌تواند به بهبود اقتصاد محلی، حفظ میراث فرهنگی و تقویت انسجام اجتماعی در جوامع روستایی، به‌ویژه در مناطقی که فرصت‌های توسعه سنتی محدود هستند، کمک کند.	قدرت گردشگری روستایی: بینش‌هایی از مطالعات تأثیر بر جوامع محلی Demirović et al., (2025)
نتایج این تحقیق تأثیر محلی‌بودن گردشگری بر مناطق روستایی را روشن می‌سازد، به‌ویژه از طریق فعالیت‌های گردشگری و رویه‌های تأمین منابع محلی و هدف آن ارائه راهبردهایی برای بهره‌گیری از گردشگری در توسعه مناطق روستایی است.	چشیدن طعم روستا: بررسی ارزش‌های استفاده نشده گردشگری در باسیلیکانا Moliterni et al., (2025)
این پژوهش با استفاده از یک مطالعه موردی قوم‌نگارانه در منطقه آندلس (اسپانیا)، این چشم‌انداز تحلیلی را به‌خوبی تبیین می‌کند و به ما کمک می‌کند درک کنیم که گردشگری چگونه و چرا به جزئی ذاتی از روستامحوری در مناطق روستایی حاشیه‌ای اروپا بدل می‌شود.	بازگشایی رابطه میان روستامحوری و گردشگری در یک منطقه روستایی حاشیه‌ای از اروپا Ruiz-Ballesteros and González-Portillo. (2025)
نتیجه‌گیری پژوهش حاکی از آن است که این فرایند نقش‌آفرینی و تحول کارآفرینان گردشگری روستایی به انتقال و سرریز دانش وابسته است و تحت مکانیزم درونی «شرایط محیطی - انتقال دانش - نقش‌آفرینی» هدایت می‌شود.	نقش‌آفرینی کارآفرینان گردشگری روستایی و چارچوبی تفسیری: از منظر انتقال دانش Ma et al, (2025)
کارگران کارگری نه در دسته گردشگران شاغل قرار می‌گیرند و نه در دسته کارگران مسافر. در عوض، به‌نظر می‌رسد تمایز مصنوعی ایجاد شده بین گردشگری تجاری و تفریحی، به‌ویژه در دنیای دیجیتال، منسوخ شده است.	ادامه کار - آیا تحقیقات گردشگری آماده اوج گرفتن است؟ بررسی پدیده نوظهور گردشگری ترکیبی Bassiyouny and Wilkesmann, (2025)
اثرات جانبی حمل و نقل می‌تواند به شدت بر جذابیت مقاصد گردشگری تأثیر بگذارد. چندوجهی بودن گردشگران در مقصد، با کاهش حمل و نقل موتورسیکلتی، پایداری و جذابیت شهر را بهبود می‌بخشد.	چندوجهی بودن در مقصد: تمرکز بر گردشگری داخلی Maltese et al (2025)

مأخذ: مطالعات کتابخانه‌ای، ۱۴۰۴

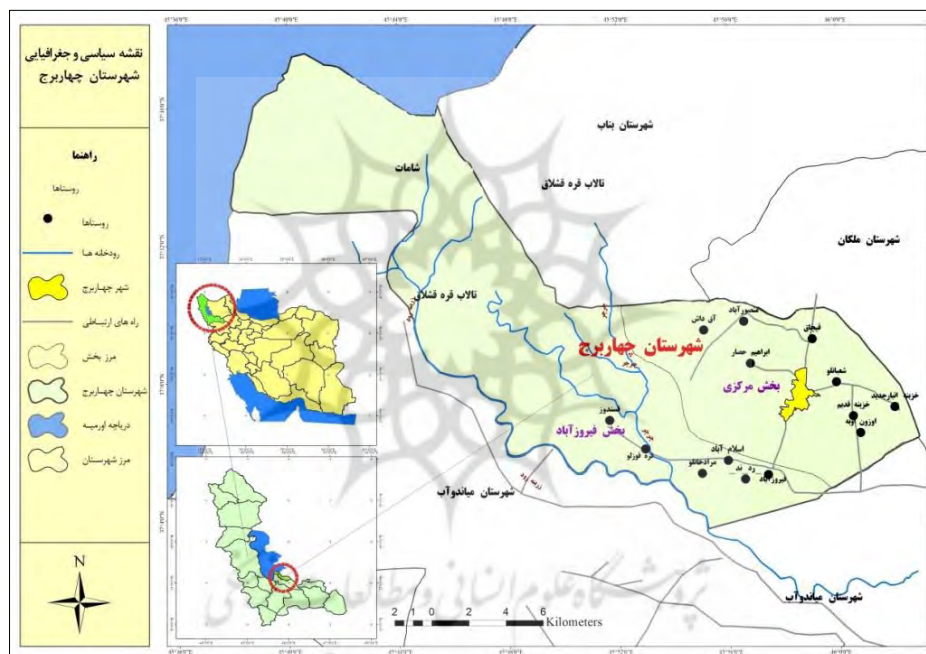
مرور پیشینه تحقیق نشان می‌دهد، گردشگری چندوجهی به‌عنوان الگویی نوظهور، در حال تبدیل شدن به یکی از جریان‌های اصلی گردشگری معاصر است. این نوع گردشگری با انعطاف‌پذیری بالا در پاسخ به نیازهای متنوع و متغیر گردشگران، امکان تجربه هم‌زمان انواع مختلف گردشگری مانند فرهنگی، طبیعی، مذهبی، ماجراجویانه و ... را فراهم می‌کند. پژوهش‌ها تأکید دارند که گردشگری ترکیبی نه تنها از نظر انگیزشی و اقتصادی، بلکه در ابعاد هویتی، اجتماعی و محیطی نیز تأثیرگذار است. از این‌رو، طراحی سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه گردشگری باید با رویکردی جامع، چندبعدی و مبتنی بر شناخت دقیق الگوهای رفتاری گردشگران چندوجهی انجام شود تا ضمن افزایش رضایت گردشگران، به پایداری و توسعه متوازن مقصدهای گردشگری نیز بینجامد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، از نوع تحقیقات کاربردی و از نظر ماهیت و روش، کیفی-اکتشافی با رویکرد نظریه‌پردازی زمینه‌ای^۱ است. نظریه زمینه‌ای به‌عنوان یکی از روش‌های اصلی در پژوهش‌های کیفی، بر تولید نظریه به‌صورت استقرایی و مبتنی بر داده‌های تجربی تمرکز دارد. این رویکرد از طریق تحلیل داده‌های گردآوری‌شده، عمدتاً از طریق مصاحبه با مشارکت‌کنندگان، به شناسایی

^۱- Grounded Theory

الگوها، روابط و مفاهیم بنیادی می‌پردازد تا در نهایت به تبیینی نظری از پدیده مورد مطالعه دست یابد. علی‌رغم تفاوت‌هایی که میان مکاتب مختلف نظریه‌پردازی زمینه‌ای وجود دارد، فرایند پژوهش معمولاً شامل گردآوری داده، تحلیل داده‌ها (به‌ویژه از طریق کدگذاری چندمرحله‌ای) و تدوین نظریه است (Du et al., 2025). داده‌ها و اطلاعات لازم از طریق مطالعات کتابخانه‌ای- اسنادی و میدانی (مصاحبه‌های نیمه‌ساخت‌یافته و مشاهده مستقیم) گردآوری شده‌اند. مصاحبه‌های انجام شده در زمینه موضوع مورد بحث به روش دست‌نویس ثبت گردیده و برای ثبت و پردازش داده‌ها از دفترچه یادداشت‌برداری و فرم‌های کدگذاری دستی بهره گرفته شد. قلمرو مکانی این پژوهش شهرستان چهاربرج از استان آذربایجان غربی است که طبق سرشماری سال ۱۳۹۵ دارای ۲۶۲۱۹ نفر جمعیت و ۷۷۹۷ خانوار می‌باشد. این شهرستان با ۲ بخش (مرکزی و فیروزآباد) و ۴ دهستان در جنوب دریاچه ارومیه و جنوب شرق استان آذربایجان غربی واقع شده و مساحت تقریبی آن حدود ۳۲۷/۵ کیلومترمربع است. دارای ۱۴ نقطه روستایی دارای سکنه و یک نقطه شهری به نام «شهر چهاربرج» می‌باشد (ولائی و همکاران، ۱۴۰۳). این شهرستان با دارا بودن جاذبه‌های فرهنگی، طبیعی و تاریخی و مراجعه خیل عظیمی از گردشگران در طول سال از ظرفیت بالایی برای توسعه گردشگری چندوجهی و ترکیبی برخوردار است.

شکل ۲. موقعیت جغرافیایی شهرستان چهاربرج در استان و کشور

جامعه آماری شامل ۲۹ نفر از دهیاران، اعضای شوراهای اسلامی روستاها و شهر، کارشناسان محلی و افراد بومی مطلع در حوزه گردشگری تشکیل دادند که به روش نمونه‌گیری هدفمند و نظری (متواتر تئوریک) انتخاب شدند. پیش از آغاز فرایند مصاحبه، به مشارکت‌کنندگان اطمینان داده شد که کلیه اطلاعات ارائه‌شده به‌صورت محرمانه نگهداری خواهد شد و رضایت آگاهانه آنان به‌صورت شفاهی و مکتوب اخذ گردید. ضمناً، به‌منظور ارتقای کیفیت داده‌ها، مصاحبه‌ها در فضای آرام و غیررسمی برگزار شدند تا شرایط لازم برای ایجاد اعتماد و بیان آزادانه دیدگاه‌ها و تجربیات فراهم گردد. مکان انجام مصاحبه‌ها عمدتاً در محل دهیاری روستاها و یا محل کار افراد انجام گرفت و زمان صرف شده برای هر مصاحبه حدود ۳۰ الی ۴۵ دقیقه بود. در مجموع، ۲۹ مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته تا رسیدن به اشباع نظری انجام گرفت. اشباع نظری زمانی حاصل می‌شود که مصاحبه‌های جدید، اطلاعات تازه‌ای در خصوص مقوله‌ها، مفاهیم یا روابط نظری موجود ارائه نکنند. به‌عبارت دیگر، در این مرحله، جمع‌آوری داده‌های بیشتر به احتمال زیاد منجر به شناسایی مفاهیم یا ابعاد جدید نخواهد شد و نظریه به‌طور کامل و جامع شکل گرفته است (Strauss and Corbin, 1990). در نهایت، داده‌ها به روش دستی و مطابق با الگوی سه‌مرحله‌ای کدگذاری استراوس و کوربین (آزاد^{۱۵}، محوری^{۱۶} و گزینشی^{۱۷}) تحلیل شدند. لازم به‌ذکر است

توسعه گردشگری چندوجهی ... /ولائی و آقایی هیر

جهت دستیابی به اعتبار سوالات کلی و اولیه مصاحبه از نظرات اساتید و برخی از پژوهشگران این حوزه استفاده گردید و در جریان مصاحبه سوالات جزئی‌تر براساس پاسخ‌های مصاحبه شوندگان پرسیده شد. برای حصول اطمینان از قابلیت اطمینان داده‌های پژوهش از روش مطالعه مکرر، مقایسه داده‌ها، خلاصه‌سازی و دسته‌بندی اطلاعات بدون اینکه در داده‌ها تغییری ایجاد شود، استفاده گردید. همچنین جهت تایید صحت علمی و استحکام داده‌های پژوهش از قابلیت تایید، قابلیت اعتبار و قابلیت اعتماد استفاده گردید.

یافته‌ها و بحث

یافته‌ها درباره ویژگی‌های فردی شرکت‌کنندگان در پژوهش نشان داد که از نظر سطح تحصیلات، ۳/۴ درصد دکتری تخصصی، ۲۴/۱ درصد کارشناسی ارشد، ۳۴/۵ درصد کارشناسی، ۶/۹ درصد فوق‌دیپلم، ۲۷/۶ درصد دیپلم و ۳/۴ درصد زیر دیپلم بودند. از نظر وضعیت شغلی، ۳۷/۹ درصد (۱۱ نفر) دهیار، ۲۴/۱ درصد (۷ نفر) عضو شورای اسلامی، ۲۷/۶ درصد (۹ نفر) کارمند دولتی و ۶/۸ درصد نیز کارشناسان بومی و مطلع شهرستان بودند. میانگین سنی شرکت‌کنندگان ۴۵/۳۷ سال بود که تمامی آنها ساکن شهرستان چهاربرج بوده و در مناطق شهری و روستایی آن زندگی می‌کنند (جدول ۳).

جدول ۳. ویژگی‌های فردی پاسخگویان پژوهش

سطح سواد	تحصیلات	دکتری	کارشناسی ارشد	کارشناسی	فوق دیپلم	دیپلم	زیر دیپلم
	درصد	۳/۴	۲۴/۱	۳۴/۵	۶/۹	۲۷/۶	۳/۴
وضعیت شغلی	نوع شغل	دهیار	شورای اسلامی	خبرگان محلی	کارشناسان	میانگین سنی	
	درصد	۳۷/۹	۲۴/۱	۲۷/۶	۶/۸	۴۵/۳۷	

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۴

- فرصت‌ها و چالش‌های گسترش گردشگری چندوجهی

بررسی چالش‌ها و فرصت‌های گردشگری چندوجهی، زمینه‌ای برای توسعه پایدار، توانمندسازی جوامع محلی و حفاظت از منابع طبیعی و فرهنگی فراهم می‌کند. این تحلیل به سیاست‌گذاران و فعالان گردشگری کمک می‌کند تا با بهره‌گیری از ظرفیت‌های بومی و رفع موانع موجود، مسیر رشد هدفمند و متوازن گردشگری را هموار سازند. لذا، تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه‌های نیمه‌ساختار یافته در قالب نظریه زمینه‌ای (گراند تئوری) نشان داد که توسعه گردشگری چندوجهی در شهرستان چهاربرج تحت تأثیر چهار بعد اصلی (کدهای محوری) شامل اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و کالبدی/تاریخی قرار دارد. در هر بُعد، فرصت‌ها و چالش‌هایی شناسایی شد که در قالب مقوله‌های فرعی دسته‌بندی شدند؛

- در بُعد اقتصادی، مقوله‌هایی چون بازار و فروش لوازم‌خانگی شهر چهاربرج، تولید انواع صنایع‌دستی، اقامتگاه‌های بوم‌گردی و اکوتوریسم شیلاتی به‌عنوان فرصت‌هایی مهم ظاهر شدند، در حالی که نبود زیرساخت‌های استاندارد، ضعف در بازاریابی و عدم حمایت از تولیدکنندگان محلی به‌عنوان چالش‌های جدی مطرح شدند.

- در بُعد اجتماعی، آیین‌های مذهبی (مراسمات عزاداری تاسوعا و عاشورا و پیاده‌روی اربعین)، نقش زنان و فرهنگ مهمان‌نوازی به‌مثابه ظرفیت‌های اجتماعی مثبت در توسعه گردشگری چندوجهی این شهرستان شناخته شدند، اما ضعف آگاهی جامعه محلی، کمبود آموزش‌های تخصصی و نگرانی از تغییرات فرهنگی، مانعی در مسیر توسعه متوازن تلقی می‌شود.

- در بُعد زیست‌محیطی، وجود تالاب قره‌قشلاق، رودخانه زرينه‌رود و تنوع زیستی و پوشش گیاهی منطقه فرصت‌هایی برای توسعه اکوتوریسم فراهم کرده‌اند؛ با این حال، فقدان مدیریت زیست‌محیطی، تخریب زیستگاه‌ها و تهدیدات ناشی از خشکسالی و بهره‌برداری ناپایدار، چالش‌های زیربنایی محسوب می‌شوند.

- در نهایت، در بُعد کالبدی/تاریخی، ظرفیت‌های تاریخی و مذهبی شهرستان (همچون بقعه تاج‌الدین علی (ع) و تپه‌های باستانی) شناسایی شدند، اما نبود زیرساخت‌های خدماتی و برنامه‌ریزی فضایی مناسب، مانع بهره‌برداری مؤثر از این

ظرفیت‌هاست.

به‌طورکلی یافته‌های حاصل از این قسمت نشان می‌دهند، توسعه گردشگری چندوجهی در نواحی روستایی شهرستان چهاربرج نیازمند سیاست‌گذاری هدفمند، توجه به ابعاد فرهنگی و زیست‌محیطی، و تقویت زیرساخت‌های کالبدی و اقتصادی است تا بتواند به‌صورت پایدار تحقق یابد (جدول ۴).

جدول ۴. مقولات استخراج‌شده از تحلیل نظریه زمینه‌ای درباره فرصت‌ها و چالش‌های توسعه گردشگری چند وجهی در شهرستان چهاربرج

بُعد (کد محوری)	مقوله فرعی	فرصت‌ها (کدهای فرعی مثبت)	چالش‌ها (کدهای فرعی منفی)
اقتصادی	بازار و فروش	- بازار فعال محلی برای فروش محصولات خانگی و محلی به‌عنوان قطب گردشگری خرید در شهر چهاربرج.	- نبود بازار محلی و ضعف بازاریابی برای بازارهای بیرونی به‌ویژه در زمینه فروش صنایع‌دستی.
	صنایع‌دستی و تولیدات محلی	- تولید انواع لبنیات (کره، ماست، سرشیر و ...) و صنایع‌دستی مانند: چهره‌بافی و فرش‌بافی در بین زنان.	- کمبود حمایت دولتی از تولید صنایع‌دستی، کسب‌وکارهای خرد و گردشگری خانگی.
	اقامتگاه‌ها و گردشگری مذهبی	- ظرفیت ایجاد اقامتگاه‌های بوم‌گردی در روستاها (به-خصوص آغداش، فسندوز و قیچاق)؛ - ورود گردشگر مذهبی و فرهنگی در ایام خاص سال (در ماه‌های محرم، صفر، رمضان و عید نوروز).	- نبود هتل، اقامتگاه و رستوران استاندارد در سطح شهرستان چهاربرج؛ - تمرکز اقتصادی صرف بر ایام مذهبی خاص (مانند: تاسوعا، عاشورا و اربعین) و کمبود گردشگر در سایر ایام سال.
	اکوتوریسم شیلات	- وجود مزارع ۲۰۰۰ هکتاری شیلات فسندوز با امکان توسعه اکوتوریسم شیلات و پرورش آرتمیا.	- عدم حمایت از سرمایه‌گذاران بومی و استفاده از کارگران غیربومی.
اجتماعی	آیین‌ها و مشارکت اجتماعی	- برگزاری آیین‌های مذهبی با مشارکت گسترده مردم (پیاده‌روی اربعین، مراسمات عاشورا و تاسوعا)؛ - تجربه گردشگری آیینی و مذهبی برای بازدیدکنندگان.	- نبود سازوکار مؤثر برای مدیریت تعارضات فرهنگی احتمالی.
	فرهنگ و آموزش	- فرهنگ مهمان‌نوازی و همبستگی اجتماعی بالا؛ - نقش‌آفرینی زنان در تولیدات خانگی و صنایع‌دستی و لبنیات.	- آگاهی محدود مردم نسبت به فرصت‌های گردشگری پایدار در شهرستان؛ - ضعف آموزش مهارت‌های گردشگری در بین روستاییان.
	تأثیرات فرهنگی گردشگری	- تالاب بین‌المللی قره‌قشلاق با ظرفیت بالای گردشگری طبیعی و پرندنگری؛ - رودخانه زرینه‌رود و قابلیت گردشگری در ساحل شمالی آن (روستاها قره‌قزولو، مرادخانلو و فسندوز)؛ - وجود پوشش گیاهی طبیعی از جمله درختان انبوه گز - ظرفیت اکوتوریسم شیلاتی در مجتمع فسندوز؛ - فضای طبیعی مناسب برای طبیعت‌گردی، عکاسی، گردشگری آموزشی و نجومی.	- تغییرات احتمالی فرهنگی به واسطه ورود گردشگران بدون کنترل از نقاط مختلف. - عدم مدیریت صحیح زباله و پسماند در محل جاذبه‌ها؛ - خطر تخریب زیستگاه‌ها به علت توسعه گردشگری بی‌برنامه؛ - عدم اجرای برنامه‌های حفاظت محیط‌زیستی برای تالاب قره‌قشلاق و رودخانه زرینه‌رود؛ - تهدید پوشش گیاهی توسط بهره‌برداری بی‌رویه و توسعه نامتوازن؛ - بروز خشکسالی، کم‌آبی و عدم تأمین حق آبه طبیعت و تالاب قره قشلاق.
زیست‌محیطی	جاذبه‌های طبیعی و اکوتوریسم	- وجود بقعه مذهبی و متبرکه تاج‌الدین علی (ع) به‌عنوان قطب گردشگری مذهبی شهرستان؛ - وجود تپه‌های باستانی قره‌قوزلو (شهر سوخته)، قیچاق و فیروزآباد با قابلیت جذب گردشگر فرهنگی.	- نبود برنامه جامع برای حفاظت و معرفی آثار تاریخی در برنامه‌های شبکه سیما و پیام‌رسان‌ها و شبکه‌های اجتماعی داخلی.
	زیرساخت‌ها و خدمات رفاهی	- مرکزیت شهرستان به‌عنوان بازار منطقه‌ای محصولات خانگی (لوازم خانگی و گردشگری خرید)؛ - وجود چندین پارک و فضای سبز در مرکز شهرستان	- وضعیت نامناسب جاده‌های مواصلاتی منتهی به جاذبه‌های گردشگری (به‌خصوص در مسیر تالاب قره قشلاق و شیلات فسندوز)؛

کالبدی/تاریخی

توسعه گردشگری چندوجهی ... /ولائی و آقایی هیر

- کمبود علائم، تابلوها، سرویس‌های بهداشتی و خدمات رفاهی در محل جاذبه‌ها؛
- فقدان برنامه‌ریزی فضایی برای توسعه زیرساخت گردشگری در مناطق فرهنگی و مذهبی شهرستان.

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۴

- شرایط علی و زمینه‌های گسترش گردشگری چندوجهی

تحلیل داده‌های کیفی به‌دست‌آمده از مصاحبه‌های نیمه‌ساختار یافته نشان داد که توسعه گردشگری چندوجهی در روستاهای شهرستان چهاربرج، تحت‌تأثیر مجموعه‌ای از شرایط علی قرار دارد. این شرایط شامل وجود جاذبه‌های فرهنگی، تاریخی، طبیعی و مذهبی، ظرفیت‌های اقتصادی بومی و پیشینه تاریخی غنی منطقه است که بسترهای لازم برای جذب گردشگر را فراهم کرده‌اند. چنانچه، در بُعد کالبدی-تاریخی، وجود بقعه متبرکه تاج‌الدین علی (ع)، تپه‌های باستانی قره‌قوزلو، قپچاق (کهنه‌کند قپچاق) و فیروزآباد از جمله مهم‌ترین عناصر هویتی و میراث فرهنگی هستند که زمینه گردشگری مذهبی و فرهنگی را تقویت می‌کنند. در کنار این عناصر، تالاب بین‌المللی قره‌قشلاق، مجتمع ۲۰۰۰ هکتاری شیلات فسندوز و سواحل شمالی رودخانه زرینه‌رود نیز ظرفیت‌های زیست‌محیطی ارزشمندی برای توسعه اکوتوریسم به‌شمار می‌روند. از منظر اقتصادی، بازار لوازم‌خانگی شهر چهاربرج به‌عنوان قطب گردشگری خرید در سطح منطقه شناخته شده و صنایع‌دستی متنوعی نظیر؛ جهره‌بافی، فرش‌بافی، جوراب‌بافی و تولیدات لبنیات خانگی توسط زنان روستایی، توانسته است پیوند مستقیمی میان اقتصاد محلی و گردشگری برقرار کند. همچنین، ورود گردشگران مذهبی در ایام خاص (همچون ماه‌های محرم و صفر) و برگزاری باشکوه آیین‌هایی مذهبی مانند؛ اربعین، عاشورا و تاسوعا، نقش مهمی در پویایی گردشگری آیینی منطقه داشته است (جدول ۵). شایان ذکر است که شهرستان چهاربرج از پیشینه تاریخی و تمدنی قابل‌توجهی برخوردار است. براساس آثار موجود و روایات شفاهی، سابقه تاریخی منطقه به هزاران سال پیش و حتی دوره حکومت هلاکوخان در مراغه باز می‌گردد. موقعیت جغرافیایی مطلوب شامل مجاورت با دریاچه ارومیه، وجود جنگل‌های قدیمی موسوم به "شامات" در نزدیکی روستای آغداش، تالاب قره‌قشلاق، و منابع غنی طبیعی از جمله شکارگاه‌ها، موجب مهاجرت و اسکان تاریخی جمعیت در این منطقه شده است که در گذر زمان به شکل‌گیری بافت‌های روستایی امروزی انجامیده است (ولائی، ۱۴۰۰: ۱۸). علاوه بر این، مؤلفه‌هایی نظیر فرهنگ مهمان‌نوازی، مشارکت مردمی بالا، نقش‌آفرینی زنان در اقتصاد خانواده، وجود سرمایه‌گذاران بومی و حفظ بافت سنتی روستایی، به‌عنوان عوامل تقویت‌کننده در مسیر توسعه پایدار گردشگری چندوجهی در منطقه شناخته می‌شوند.

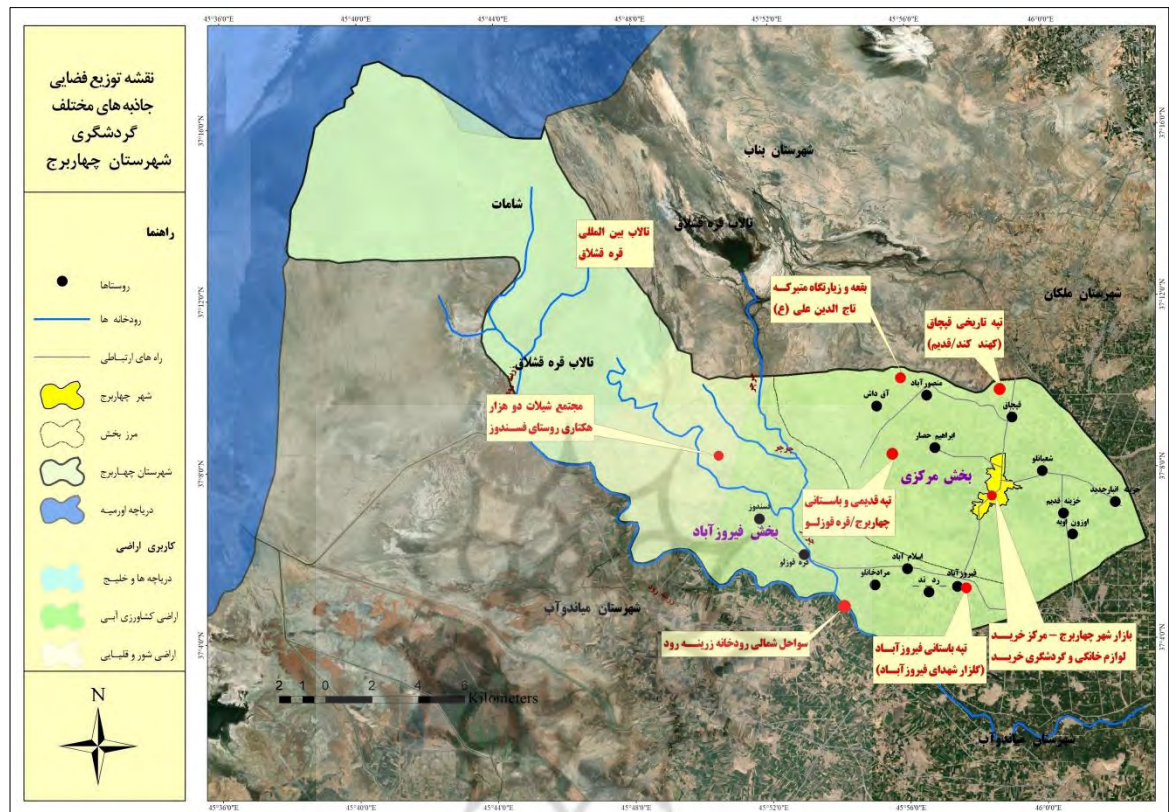
جدول ۵. شرایط علی لازم برای گسترش گردشگری چندوجهی در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان چهاربرج

نام جاذبه	توضیحات	نوع جاذبه
بقعه متبرکه تاج الدین علی (ع)	این بقعه تنها اثر تاریخی و مذهبی این شهرستان بوده و از نظر مردم محلی از اهمیت و احترام خاصی برخوردار بوده و قدمت آن به چندین صد سال قبل باز می‌گردد.	تاریخی-مذهبی
تپه باستانی قره قوزلو	تپه باستانی چهاربرج یا قره‌قوزلو در میان مردم محلی به شهر سوخته نیز معروف است که در قسمت غرب چهاربرج با ارتفاع حدود ۵۰ متر و قطری به بزرگی یک‌هزار و شش صد متر (۱۶۰۰) قرار گرفته است.	تاریخی
تپه قپچاق (کهنه کند قپچاق)	این روستا حدود ۲۰۰ سال پیش در اثر بالا آمدن آب دریاچه ارومیه از بین رفته و آثار آن هنوز باقی مانده و مورد احترام اهالی روستای قپچاق است. این تپه در مسیر قپچاق به بقعه تاج الدین علی است.	تاریخی
تالاب قره قشلاق	این تالاب بین‌المللی در قسمت جنوبی دریاچه ارومیه انتهای اراضی روستاهای، قره‌قشلاق، آغداش و فسندوز مابین شهرستان بناب و چهاربرج واقع شده و به لحاظ اکوتوریستی اهمیت خیلی زیادی دارد.	طبیعی
مجتمع بزرگ شیلات فسندوز	در قسمت جنوبی دریاچه ارومیه و در اراضی روستای فسندوز شهرستان چهاربرج با بیش از ۲۰۰۰ هکتار واقع شده که اکنون با تغییر کاربری در آن آرتیمیا پرورش داده می‌شود.	انسان‌ساخت (غیرطبیعی)
بازار لوازم خانگی شهر چهاربرج	بازار شهر چهاربرج به‌دلیل موقعیت خاص آن به قطب گردشگری خرید در قسمت فروش لوازم خانگی تبدیل شده است و این موضوع زمینه‌ساز هجوم گردشگران زیادی جهت خرید لوازم‌خانگی به این شهرستان شده است.	انسان‌ساخت (غیرطبیعی)

نام جاذبه	توضیحات	نوع جاذبه
سواحل شمالی رودخانه زرينه‌رود	این رودخانه در مرز بین شهرستان میاندوآب و چهاربرج قرار دارد و ساحل شمالی آن به دلیل جاری بودن دائمی آب در آن همیشه محل حضور ماهیگران و طبیعت گردان است.	طبیعی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۴

در شکل ۳ نیز توزیع فضایی مهمترین جاذبه‌های گردشگری شهرستان چهاربرج نشان داده شده است.

شکل ۳. توزیع فضایی مهمترین جاذبه‌های گردشگری شهرستان چهاربرج

- راهبردهای توسعه گردشگری چندوجهی در شهرستان چهاربرج

برای توسعه گردشگری چندوجهی در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان چهاربرج، مجموعه‌ای از راهبردهای کلیدی و اولویت‌دار از دیدگاه مشارکت‌کنندگان در مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته شناسایی شدند که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: (۱) ارتقای آموزش‌های تخصصی گردشگری برای روستاییان با هدف توانمندسازی نیروی انسانی بومی؛ (۲) برنامه‌ریزی فضایی و توزیع متوازن گردشگران در سطح شهرستان به منظور جلوگیری از تمرکز در چند نقطه خاص؛ (۳) توسعه زیرساخت‌های پایه گردشگری همچون اقامتگاه‌ها، رستوران‌های بومی، راه‌های دسترسی و حمل‌ونقل محلی؛ (۴) تقویت بازاریابی دیجیتال و محلی با تمرکز بر گردشگری خرید (به‌ویژه لوازم خانگی و گردشگری خرید؛ (۵) ایجاد مراکز خرید مدرن (پاساژ) در شهر چهاربرج برای جذب بیشتر گردشگران و افزایش مدت اقامت آنان؛ (۶) راه‌اندازی خانه‌های بوم‌گردی در روستاهای مجاور تالاب بین‌المللی قره‌قشلاق به منظور بهره‌گیری از ظرفیت اکوتوریسم؛ (۷) اختصاص اعتبارات دولتی هدفمند برای حمایت از طرح‌های توسعه گردشگری روستایی و کسب‌وکارهای محلی؛ (۸) تبلیغات رسانه‌ای مؤثر و متمرکز به‌ویژه درباره همایش پیاده‌روی اربعین حسینی در شهرستان، به عنوان نماد گردشگری آیینی. لازم به ذکر است که اجرای این راهبردها، که برگرفته از نظرات جامعه آماری پژوهش هستند، می‌تواند پیامدهایی متنوع در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و کالبدی به همراه داشته باشد.

- پیامدهای توسعه گردشگری چندوجهی در شهرستان چهاربرج

توسعه گردشگری چندوجهی ... /ولائی و آقایی هیر

پیامدهای توسعه گردشگری چندوجهی در مناطق روستایی شهرستان چهاربرج در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی، زیست‌محیطی و زیرساختی و خدماتی از دیدگاه جامعه آماری با استفاده از نظریه زمینه‌ای در مصاحبه‌های نیمه ساخت یافته مورد بررسی قرار گرفت و نتایج حاصله نشان داد؛

- **اقتصادی:** توسعه گونه‌های مختلف گردشگری در شهرستان چهاربرج، موجب افزایش درآمد برخی خانوارهای روستایی و ایجاد فرصت‌های شغلی در مشاغل خدماتی شده است. این صنعت به توسعه صنایع دستی و فروش محصولات محلی کمک کرده و باعث جذب سرمایه‌گذاری‌های دولتی و خصوصی در منطقه شده و باعث افزایش فعالیت‌های اقتصادی و تغییر الگوی کشت (کشت زعفران و پسته) در برخی روستاها گردیده است. اما در مقابل، افزایش هزینه‌های زندگی و تورم محلی، وابستگی اقتصادی به گردشگری، ناپایداری درآمد به دلیل فصلی بودن شغل‌ها و کاهش صادرات محصولات کشاورزی از چالش‌های مهم این حوزه محسوب می‌شود.
- **اجتماعی-فرهنگی:** در طی سال‌های اخیر با گسترش گردشگری در این شهرستان، تعاملات فرهنگی بین گردشگران و ساکنان روستاها نسبتاً افزایش یافته و سطح آگاهی از فرهنگ و سنت‌های بومی ارتقا یافته است. این موضوع به تقویت سرمایه‌های اجتماعی و بهبود کیفیت زندگی در روستاها کمک منجر شده است. با این حال، فرسایش فرهنگی، تقلید از سبک زندگی شهری، کاهش تعلق نسلی به روستا و آسیب به هویت بومی نگرانی‌هایی هستند که باید در مدیریت گردشگری چندوجهی به آنها توجه شود.
- **زیست‌محیطی:** توسعه گونه‌های مختلف گردشگری در شهرستان چهاربرج، انگیزه‌ای برای حفاظت از منابع طبیعی و توسعه اکوتوریسم ایجاد کرده است. همچنین آگاهی عمومی نسبت به مسائل محیط زیستی افزایش یافته و نظارت بر مناطق طبیعی بهتر شده است. اما افزایش زباله، آلودگی منابع طبیعی، تخریب زیستگاه‌ها و تغییر کاربری اراضی کشاورزی، از اثرات منفی زیست‌محیطی گردشگری در این منطقه هستند که نیازمند برنامه‌ریزی و مدیریت دقیق می‌باشند.
- **زیرساختی و خدماتی:** توسعه و گسترش گونه‌های مختلف گردشگری باعث بهبود راه‌های ارتباطی، توسعه خدمات رفاهی مانند؛ اقامتگاه‌ها و رستوران‌ها و ارتقای سطح خدمات عمومی در روستاهای چهاربرج شده و سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های ارتباطی و اطلاعاتی نیز افزایش یافته است. اما فشار بر زیرساخت‌های موجود، نابرابری در توزیع خدمات، فرسایش سریع امکانات قدیمی و تغییر کاربری اراضی کشاورزی برای ساخت زیرساخت‌های گردشگری، از اثرات منفی عمده و مهم این حوزه به شمار می‌آیند (جدول ۶).

جدول ۶. اثرات توسعه گردشگری چندبعدی در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان چهاربرج

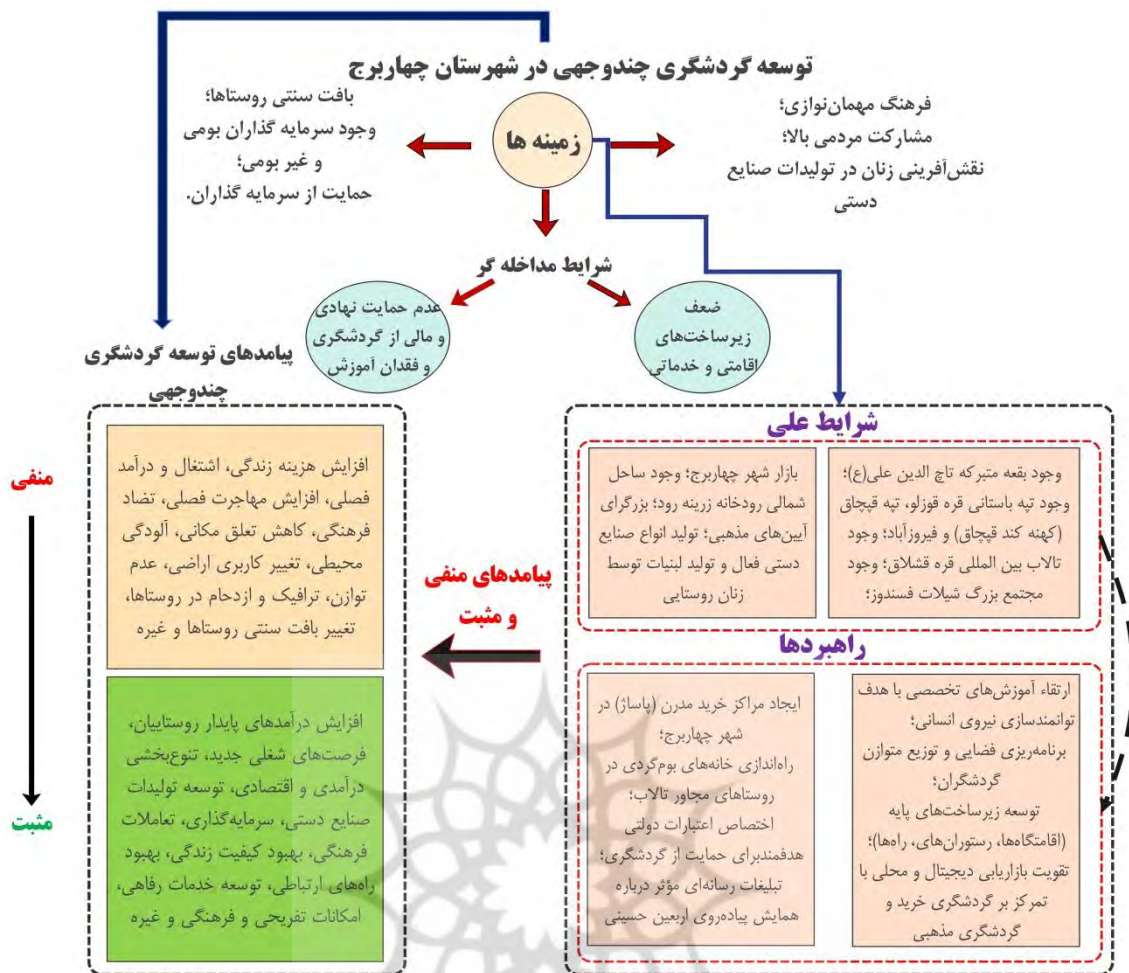
مقوله محوری	مقوله فرعی	اثرات مثبت (کدگذاری باز)	اثرات منفی (کدگذاری باز)
اقتصادی	درآمد و اشتغال	- افزایش درآمدهای پایدار برای روستاییان؛ - ایجاد فرصت‌های شغلی جدید به خصوص در بخش خدمات و صنعت؛	- افزایش هزینه‌های زندگی (تورم محلی)؛ - وابستگی اقتصادی به گردشگری؛ - فصلی بودن اشتغال در گردشگری؛
		- افزایش میزان و درصد اشتغال؛ - تنوع‌بخشی به منابع درآمدی روستاییان؛	- رها شدن بخش کشاورزی (زراعت)؛ - مهاجرت فصلی جوانان روستایی؛
	سرمایه‌گذاری و بازار	- افزایش تولید صنایع دستی در زمینه‌های مختلف و تولید لبنیات توسط زنان روستایی.	- تخریب و حذف مشاغل سنتی؛ - سود بیشتر برای غیربومیان.
		- جذب سرمایه‌گذار دولتی و خصوصی؛ - رشد بازار فروش محصولات تولیدی؛ - تغییر الگوی کشت به محصولات باارزش اقتصادی بالا (کاشت درختان پسته، سنجد و زعفران).	- کاهش صادرات محصولات کشاورزی به خارج از کشور و سایر استان‌ها؛ - افزایش فرهنگ خودمصرفی؛ - ریسک از بین رفتن بازار سنتی.
اجتماعی-فرهنگی	سرمایه اجتماعی و فرهنگی	- افزایش تعاملات فرهنگی با گردشگران؛	- فرسایش فرهنگ سنتی روستاییان؛

مقوله محوری	مقوله فرعی	اثرات مثبت (کدگذاری باز)	اثرات منفی (کدگذاری باز)
		- بهبود مشارکت و انسجام اجتماعی؛ - ارتقاء آگاهی از سنت‌ها و آداب و رسوم موجود محلی توسط گردشگران؛ - بهبود کیفیت زندگی و زیست‌پذیری در روستاهای شهرستان چهاربرج.	- تضاد فرهنگی با گردشگران؛ - آسیب به هویت بومی؛ - کاهش امنیت اجتماعی زنان و کودکان؛ - کاهش تعلق مکانی بین جوانان.
زیست‌محیطی	منابع طبیعی و اکوتوریسم	- ایجاد انگیزه برای حفاظت از محیط‌زیست؛ - توسعه اکوتوریسم (در تالاب قره قشلاق، شامات و رودخانه زرینه‌رود)؛ - افزایش آگاهی محیط‌زیستی روستاییان؛ - نظارت بهتر بر محیط طبیعی توسط مسئولین.	- افزایش آلودگی آب، خاک و هوا؛ - افزایش میزان تخریب زیستگاه‌ها؛ - افزایش زباله‌های رها شده در طبیعت؛ - تغییر کاربری اراضی درجه یک کشاورزی به مشاغل خدماتی.
زیرساختی و خدماتی	خدمات و امکانات	- بهبود راه‌های مواصلاتی شهرستان (بهسازی، و تعریض مسیرهای منتهی به جاذبه‌ها)؛ - ارتقای خدمات رفاهی و تفریحی؛ - افزایش سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها؛ - ارتقای خدمات عمومی و ارتباطی در سطح روستاهای شهرستان؛ - امکان احداث هتل، رستوران و سایر خدمات مورد نیاز گردشگران.	- فشار بر زیرساخت‌های موجود؛ - فرسایش زیرساخت‌های قدیمی؛ - افزایش ترافیک و ازدحام در روستاها؛ - گسترش نابرابر خدمات در نواحی روستایی؛ - ایجاد نابرابری فضایی در روستاها؛ - آلودگی ناشی از کمبود زیرساخت؛
	برنامه‌ریزی فضایی و عدالت خدمات	- توزیع فضایی بهتر خدمات در مناطق روستایی؛ - جذب منابع مالی دولتی در مناطق کمتر برخوردار.	- نابسامانی و کمبود خدمات اضطراری؛ - عدم توازن توسعه فضایی؛ - تخریب محیط روستایی به دلیل نبود برنامه‌ریزی منسجم.

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۴

لذا، با عنایت به مطالب فوق‌الذکر، مدل پارادایمی توسعه گردشگری و پیامدهای آن در اقتصاد روستایی شهرستان چهاربرج به شرح زیر آورده شده است (شکل ۴).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل ۴. مدل پارادایمی توسعه گردشگری چندوجهی در شهرستان چهاربرج و پیامدهای آن در اقتصاد روستایی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۴

با عنایت به شکل ۳ می‌توان گفت، گردشگری چندوجهی در شهرستان چهاربرج به‌عنوان یک فرصت استراتژیک برای تحقق توسعه پایدار و به‌خصوص پایداری اقتصاد روستایی مطرح است که با بهره‌گیری همزمان از ظرفیت‌های طبیعی، فرهنگی، تاریخی و اقتصادی می‌تواند زمینه‌های متنوعی برای رشد و ارتقای کیفیت زندگی محلی و افزایش قابلیت زیست‌پذیری نواحی روستایی را فراهم نماید. در صورت سرمایه‌گذاری دولتی و بخش خصوصی، تخصیص اعتبارات لازم و برنامه‌ریزی منطقی و منظم این نوع گردشگری به‌دلیل تنوع منابع و جاذبه‌ها، توان جذب گروه‌های مختلف گردشگر را داشته و تأثیرات چندبعدی بر مسائل اقتصادی، فرهنگی، کالبدی و زیست-محیطی منطقه بر جای می‌گذارد. لذا، نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش‌های محققانی مانند؛ سلیمانی و شفیعی (۱۳۹۷)، شکاری (۱۴۰۲)، مومنی و همکاران (۱۴۰۴)، Itir Can and Saldamli, (2019), Elgin and Elveren (2024), Han and Yang (2025), Ruiz-Ballesteros and González-Portillo. (2025), Moliterni et al., (2025), Demirović et al., (2025), Bassiouny and Wilkesmann, (2025), Maltese et al (2025) و غیره در یک راستا قرار دارد. بنابراین، یافته‌های این مطالعه با پژوهش‌های معتبر علمی همسویی دارد و نشان می‌دهد که برای بهره‌برداری بهینه از ظرفیت‌های گردشگری چندوجهی در شهرستان چهاربرج به‌خصوص در حوزه اقتصاد روستایی، رویکردی جامع، مشارکتی و مبتنی بر توسعه پایدار ضروری است.

نتیجه‌گیری

گردشگری چندوجهی به‌عنوان رویکردی جامع و چندبعدی، امکان بهره‌برداری همزمان از ظرفیت‌های فرهنگی، طبیعی، اقتصادی و اجتماعی یک منطقه را فراهم می‌کند. این نوع گردشگری، علاوه بر افزایش جذابیت مقصد برای گردشگران متنوع، می‌تواند توسعه

پایدار و متوازن را در جوامع محلی بهبود بخشیده و از طریق توانمندسازی مردم، حفظ میراث فرهنگی و حفاظت از محیط زیست، نقش مؤثری در ارتقاء کیفیت زندگی و پایداری اقتصادی در نواحی روستایی ایفا نماید. در این راستا پژوهش حاضر با هدف بررسی توسعه گردشگری چندوجهی و پیامدهای آن بر اقتصاد روستایی در شهرستان چهاربرج تدوین شده است. نتایج حاصل از بررسی‌های کیفی (روش نظریه مبنایی) نشان داد، فرصت‌های گردشگری زیادی در سطح شهرستان چهاربرج وجود دارد که از مهمترین آنها مهم می‌توان به «بازار فعال فروش لوازم خانگی شهر چهاربرج (قطب گردشگری خرید منطقه)، تولید صنایع دستی متنوع (چهره‌بافی، فرش‌بافی، جوراب‌بافی و غیره)، برگزاری آیین‌های مذهبی شاخص (مراسمات تاسوعا و عاشورای حسینی، پیاده‌روی اربعین حسینی و غیره)، جاذبه‌های طبیعی نظیر تالاب بین‌المللی قره‌قشلاق، رودخانه زرینه‌رود، مجتمع شیلات فسندوز و آثار تاریخی - مذهبی مانند؛ بقعه تاج‌الدین علی(ع) و تپه‌های باستانی (چهاربرج، قپچاق و فیروزآباد) اشاره کرد. لازم به ذکر است، در کنار این ظرفیت‌های، کمبود زیرساخت‌های استاندارد مانند؛ نبود هتل، رستوران، غذاخوری مناسب، سرویس‌های بهداشتی در محل جاذبه‌ها، خانه‌های بوم‌گردی، مراکز تفریحی، اقامتی و فرهنگی، ضعف در سیستم حمل و نقل، ضعف در بازاریابی محصولات تولیدی در بخش کشاورزی و غیرکشاورزی، وجود تهدیدات زیست‌محیطی (پسروی شدید آب دریاچه ارومیه، خشکسالی و کم‌آبی و ...) و محدودیت‌های خدماتی، از مهمترین چالش‌ها در مسیر توسعه گردشگری چندوجهی در شهرستان چهاربرج به شمار می‌آیند.

از منظر شرایط علی نیز، توسعه گردشگری چندوجهی در این شهرستان نتیجه ترکیب چندین عامل بنیادین است. نخست، موقعیت جغرافیایی خاص شهرستان با دسترسی به منابع طبیعی ارزشمند همچون تالاب قره‌قشلاق، رودخانه زرینه‌رود و جنگل‌های شامات که به‌عنوان زیربنای اکوتوریسم مطرح‌اند. دوم، پیشینه تاریخی و فرهنگی غنی که شامل بقعه متبرکه و تپه‌های باستانی است و میراث تاریخی منطقه را به گردشگری فرهنگی-مذهبی پیوند می‌دهد. سوم، ساختارهای اجتماعی و اقتصادی محلی از جمله مشارکت فعال مردمی، نقش مؤثر زنان در اقتصاد خانگی و وجود بازار محلی پویا که زیرساخت‌های اجتماعی و اقتصادی لازم را برای بهره‌برداری از ظرفیت‌های گردشگری فراهم کرده‌اند. چهارم، سرمایه‌گذاری‌های بومی و دولتی در حوزه زیرساخت‌های ارتباطی و خدماتی، به‌عنوان محرکی برای تسهیل گردشگری شناخته می‌شود. این مجموعه شرایط علی، علت‌های اصلی و زمینه‌ساز شکل‌گیری و رشد گردشگری چندوجهی در شهرستان چهاربرج هستند. همین‌طور نتایج نشان داد، توسعه گردشگری چندوجهی در نقاط روستایی این شهرستان نیز می‌تواند پیامدهای در ابعاد مختلف نیز به همراه داشته باشد. در حوزه اقتصادی، گردشگری باعث افزایش درآمد، اشتغال و فرصت‌های شغلی متنوع در مناطق مختلف روستایی شده و توسعه صنایع دستی در گستره جغرافیایی شهرستان را تسریع می‌نماید. از نظر اجتماعی-فرهنگی، تعاملات میان گردشگران و جوامع محلی باعث ارتقای آگاهی فرهنگی و تقویت سرمایه‌های اجتماعی روستاییان شده، هرچند خطر فرسایش هویت بومی در برخی نواحی به دلیل تغییرات فرهنگی مشاهده می‌شود و یکی از دغدغه‌های مهم آگاهان این منطقه است. در بعد زیست‌محیطی نیز، مناطق حساس طبیعی مانند تالاب قره‌قشلاق و جنگل‌های شامات به دلیل خشکسالی و کم‌آبی‌های موجود در معرض تهدیداتی مانند؛ خشک شدن، آلودگی و تخریب قرار دارند که نیازمند مدیریت منطقه‌ای و راهبردی میان استان‌های آذربایجان غربی و آذربایجان شرقی است. در حوزه زیرساختی نیز توسعه راه‌ها و خدمات رفاهی تسهیل‌کننده گردشگری بوده ولی فشار بر زیرساخت‌های محلی و تغییرات کاربری اراضی چالشی مهم به شمار می‌رود. در مجموع، حفظ تعادل میان فرصت‌ها و چالش‌ها در چهاربرج مستلزم برنامه‌ریزی علمی و توجه ویژه به شرایط علی منطقه است تا توسعه گردشگری چندوجهی به شکلی پایدار و متوازن تحقق یابد. با عنایت به نتایج تحقیق پیشنهاداتی به شرح ذیل ارائه شده است: ۱) توسعه و ارتقای زیرساخت‌های گردشگری بومی با تمرکز بر استانداردسازی خدمات اقامتی و حمل‌ونقل، ۲) برگزاری سالانه "جشنواره فرهنگی-گردشگری قره‌قشلاق"، ۳) توسعه و بازاریابی گردشگری خرید در شهر چهاربرج و ۴) ایجاد و تقویت بازارهای محلی و شبکه‌های بازاریابی برای صنایع دستی و محصولات محلی.

حامی مالی

مقاله حاضر حامی مالی نداشته است.

سهام نویسندگان در پژوهش

سهام هر کدام از نویسندگان از پژوهش حاضر به صورت برابر بوده است.

تضاد منافع

هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله وجود ندارند.

تقدیر و تشکر

تقدیر و تشکر از دھیاران، اعضای محترم شورای اسلامی و مسئولین محترم شهرستان چهاربرج که ما را در تدوین این پژوهش یاری کردند.

منابع

- احسانی فرد، تهمینه؛ شاه‌مرادی، مهنا؛ شهبازی، سمیه؛ و رستمی، فرحناز. (۱۳۹۸). تحلیل کیفی چالش‌های گردشگری روستایی در استان کرمانشاه. پژوهش‌های روستائی، سال ۱۰، شماره ۴، صص ۵۸۱-۵۶۸.
- آقایی هیر، محسن؛ آغنده، محمدعلی؛ و فرمانی‌اردهایی، رضا. (۱۴۰۴). تأثیر ادراک سرمایه اجتماعی بر سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری نواحی روستایی شهرستان سراب. مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند، سال ۲، شماره ۱، صص ۱-۱۶.
- جوان، فرهاد؛ حسونند، علی؛ و عارف نژاد، محسن. (۱۴۰۳). شناسایی تأثیرگذارترین و تأثیرپذیرترین عوامل توسعه گردشگری روستایی در راستای اقتصاد پایدار. پژوهش‌های جغرافیای اقتصادی، سال ۵، شماره ۱۵، صص ۹۸-۸۴.
- چراغی، مهدی؛ طهماسبی مقدم، حسین؛ نعمتی، محمدرضا؛ و نصیری زارع، سعید. (۱۴۰۴). تحلیلی بر کمیت و کیفیت خدمات گردشگری استان زنجان. تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال ۲۵، شماره ۷۸، صص ۲۳۸-۲۵۵.
- رضوانی، محمدرضا؛ مطیعی لنگرودی، سیدحسین؛ و محمدزاده لاریجانی، فاطمه. (۱۳۹۱). تبیین تحولات کارکردی روستاها و گذار از اقتصاد کشاورزی به گردشگری با تأکید بر نظریه چرخه حیات (مطالعه موردی: دهستان فیروزجاه- شهرستان بابل)، نشریه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، سال ۴، شماره ۳، صص ۱۲۲-۱۰۷.
- سعیدی، عباس. (۱۳۸۸). مبانی جغرافیایی روستایی، تهران: انتشارات سمت.
- سلیمانی، حسین؛ و شفیع، غلامرضا. (۱۳۹۷). گردشگری ترکیبی، الگویی برای توسعه گردشگری روستایی (مطالعه موردی حوضه زاینده رود، محور اصفهان تا گلوخونی). پژوهش‌های مکانی فضایی، سال ۲، شماره ۳، صص ۱۱۲-۱۲۹.
- شکاری، فاطمه. (۱۴۰۲). ارائه چارچوب مفهومی چندوجهی برای تجربه گردشگران مذهبی: مرور نظام‌مند، فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری، سال ۱۸، شماره ۶۳، صص ۱۰۵-۱۴۸.
- صدر موسوی، میرستار؛ آقایی هیر، محسن؛ ولائی، محمد. (۱۳۹۹). تحلیل عوامل موثر بر کاهش فقر در نواحی روستایی شهرستان میاندوآب، اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال ۹، شماره ۳۴، صص ۲۱۶-۱۹۳.
- عینالی، جمشید؛ آذرخش، سکینه؛ و بیگدلی، اعظم. (۱۴۰۱). پیوندهای روستا- شهری و نقش آن در توسعه اقتصاد روستایی با تأکید بر گردشگری (مطالعه موردی: دهستان حصار ولیعصر شهرستان آوج - استان قزوین)، مطالعات جغرافیایی مناطق کوهستانی، سال ۳، شماره ۴، صص ۸۱-۱۰۱.
- عینالی، جمشید؛ بیگدلی، اعظم؛ رابط، علیرضا؛ و بوئینی، محمدتقی. (۱۴۰۱). چارچوب سرمایه‌های جامعه روستایی و نقش آن در توسعه گردشگری (مطالعه موردی: روستاهای هدف شهرستان ابهر)، فصلنامه علمی برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال ۱۲، شماره ۴۶، صص ۱۲۷-۱۴۳.
- کدیور، علی‌اصغر. (۱۳۹۶). بررسی قابلیت‌های گردشگری روستایی در استان خراسان رضوی، روستا و توسعه، سال ۲۰، شماره ۱، صص ۱-۲۳.

پژوهش‌های جغرافیای اقتصادی، دوره ۶، شماره ۲۱، ۱-۱۹، پاییز ۱۴۰۴.

- کریم‌زاده، حسین، و ولائی، محمد. (۱۴۰۰). [تحلیل نقش توسعه گردشگری در رونق کسب‌وکارهای خرد روستایی مطالعه موردی: دهستان باروق، شهرستان میاندوآب](#)، گردشگری و توسعه، سال ۱۰، شماره ۳، صص ۱۶۶-۱۴۷.
- محمدی‌یگانه، بهروز؛ چراغی، مهدی؛ و ولائی، محمد. (۱۳۹۲). [نقش گردشگری مذهبی در توسعه روستایی، با تأکید بر کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی مطالعه موردی: روستای قیچاق شهرستان میاندوآب](#)، تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال ۱۳، شماره ۳۰، صص ۲۵-۷.
- مومنی، مجتبی؛ نوبری، علیرضا؛ افشارنژاد، علیرضا؛ و شفیع‌زاده گروسی، رضا. (۱۴۰۴). [طراحی مدل گردشگری هوشمند با رویکرد فرا ترکیب، فصلنامه ارزش آفرینی در مدیریت کسب و کار](#)، سال ۵، شماره ۱، صص ۳۰۳-۳۲۴.
- نیکبخت، امین؛ باقری، مسلم؛ فردوسی، شهرام؛ نیکبخت، علی؛ و قزل، علیرضا. (۱۴۰۲). [چالش‌های توسعه گردشگری روستایی با رویکرد نگاهت‌شناختی فازی \(مورد مطالعه: روستاهای هدف گردشگری شهرستان لنده\)](#)، گردشگری و توسعه، سال ۱۲، شماره ۲، صص ۱۸۲-۱۶۵.
- ولائی، محمد. (۱۳۹۸). [الگوسازی فضایی کاهش فقر روستایی با تأکید بر تنوع‌بخشی اقتصاد روستایی مطالعه موردی: شهرستان میاندوآب](#)، رساله دکتری، دانشگاه تبریز، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی.
- ولائی، محمد. (۱۴۰۰). [مونوگرافی روستایی قیچاق به انضمام بیوگرافی شهدا، تبریز: انتشارات یاران](#).
- ولائی، محمد؛ یگانه، افشین؛ و لطفعلی‌زاده لاهرودی، علی. (۱۴۰۳). [اثرات ارتقای سطح بخش به شهرستان بر شاخص‌های توسعه روستایی، مورد شهرستان چهاربرج](#)، پژوهش‌های جغرافیای اقتصادی، سال ۵، شماره ۱۶، صص ۱-۱۵.

- Andereck, K. L. and Nyaupane, G.P. (2011). [Exploring the nature of tourism and quality of life perceptions among residents](#). Journa of Travel Research, 50 (3), 248-260.
- Bassyiouny, M and Wilkesmann, M. (2023). [Going on workation – Is tourism research ready to take off? Exploring an emerging phenomenon of hybrid tourism](#). Tourism Management Perspectives, 46, 101096.
- Boztug, Y., Babakhani, N., Laesser, C., & Dolnicar, S. (2015). [The hybrid tourist](#). Annals of Tourism Research, 54, 190-203.
- Brida, J. G., Cortes-Jimenez, I., Pulina, M. (2016). [Has the tourism-led growth hypothesis been validated? A literature review](#). Curr. Issues Tourism, 19 (5), 394-430.
- Carvalho, R. M. F., Costa, C., & Ferreira, A. M. (2024). [Multidimensional Benefits of Creative Tourism: A Network Approach](#). Urban Science, 8(4), 196.
- Chen, Q. and Cai, L. A. (2025). [Self-fulfilling prophecy in livelihood sustainability: Rural tourism in Pingqian Village, China](#), Tourism Management, 106, 104988.
- Chen, Q., Cai, L., Chen, J. (2025). [Collaborative governance for rural tourism in a centralized state: a tale of two villages in China](#). Journal of Hospitality and Tourism Management, 63, 329-339.
- Demirović Bajrami, D., Radosavac, A., & Knežević, D. (2025). [The power of rural tourism: Insights from local community impact studies](#). XV International Scientific Agriculture Symposium "Agrosym 2024".
- Deng, X., Li, W., Ren, X. (2023). [More sustainable, more productive: evidence from ESG ratings and total factor productivity among listed Chinese firms](#). Finance Research Letters., 51, 103439,
- Du, Y-W., Fan, Y-P., Zhong, J-J. (2025). [Grounded theory modeling based on multisource evidence fusion](#). Technological Forecasting and Social Change, 210, 123826.
- Elgin, C and Elveren, A.Y (2024). [Unpacking the economic impact of tourism: A multidimensional approach to sustainable development](#). Journal of Cleaner Production, 478, 143947.
- Han, B., Yu, J., Mingyan, B (2025). [A Rural Tourism Promotion Mechanism Based on Virtual Reality Technology for Real-time Interactive Experience](#). Systems and Soft Computing, Available online 23, 200299.
- Han, G, and, Yang, E. (2025). [How do multidimensional tourism factors affect community resilience?](#). Applied Geography, 178. 103597.
- Holland, J. (2003). [Tourism in poor rural areas: diversifying the product and expanding the benefits in rural Uganda and the Czech Republic](#). PPT Working Paper, No. 12

- International Institute for Environment and Development (IIED). (2001). [The Future Is Now](#). Author, London.
- Itir Can, I. and Saldamli, A. (2019). [A Hybrid Approach to Tourism: The Case Study of Fethiye, Turkey](#). Journal of Hospitality, 1(3-4), 148-161.
- Lane, B., Kastenholz, E. (2015). [Rural Tourism: the evolution of practice and research approaches - towards a new generation concept?](#), J. Sustain. Tourism, 23 (8-9), 1133-1156.
- Liu, T and Chen, B (2024). [Rural tourism in China: 'Root-seeking' and construction of national identity](#). Journal of Hospitality and Tourism Management, 60, 141-151.
- Ma, X., Su, W. and Kang, S. (2025). [Role-shaping of rural tourism entrepreneurs and an interpretative framework: A knowledge transfer perspective](#). Tourism Management, 11, 105188.
- Majdoub, W. (2010). [Analyzing cultural routes from a multidimensional perspective](#). Almatourism – Journal of Tourism. Culture and Territorial Development, 1(2), 15–27. 10.6092/issn.2036-5195/2029.
- Maltese, I., Crotti, D., Marcucci, E., Gatta, V., Scaccia, L. (2025). [Multimodality at destination: A focus on domestic tourism](#). Research in Transportation Business & Management, 58, 101249.
- Moliterni, S., Zulauf, K., Wagner, R. (2025). [A taste of rural: Exploring the uncaptured value of tourism in Basilicata](#). Tourism Management, 107, 105069..
- Poon, A. (1993). [Tourism, Technology and Competitive Strategies](#). New York: CAB International.
- Ruiz-Ballesteros, A., and González-Portillo, E. (2025). [Rural Vulnerabilities in Southern Spain: Beyond Material Deprivation](#). Journal of Rural Studies, 115, 103595.
- Sharpley, R., and Vass, A. (2006). [Tourism, farming and diversification: an attitudinal study](#). Tourism Manag., 27 (5). 1040-1052.
- Shcherbachenko, V., Zakharkina, L., Zakharkin, O., & Basantsov, I. (2021). [Green tourism as innovative direction of households' activities in rural areas](#). In E3S Web of Conferences. 234(2021):00005).
- Strauss, A., Corbin, J.M., (1990). [Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques](#). Sage Publications, Inc, p. 270.
- Su, B. (2011). [Rural tourism in China](#). Tourism Manag., 32 (6), 1438-1441.
- Torkington, K., Eimermann, M., Perdigão Ribeiro, F. and Conceição, S. (2015). [Challenges for tourism-related lifestyle migrant entrepreneurship in rural areas of the Algarve, Portugal](#), Journal of Rural Studies, 15. 103562.
- Unger, O., Uriely, N., & Fuchs, G. (2016). [The business travel experience](#). Annals of Tourism Research, 61(1), 142-156.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). (2025). [World urbanization prospects: The 2024 revision](#). United Nations.
- World Tourism Organization (UNWTO). (2021). [Tourism and Rural Development – A Policy Perspective](#). Madrid: UNWTO.
- World Tourism Organization (UNWTO). (2023). [Tourism and rural development](#): A policy perspective.
- Zhang, H., Li, X., Wang, Y., & Chen, J. (2023). [A multidimensional perspective on the relationship between tourism and green growth](#). Journal of Sustainable Tourism, 32(12), 2423-2441.
- Zhang, H., Tan, Y., Long, S., and Zhou, Q (2024). [The influencing mechanism of moral gaze in rural tourism on pro-environmental behavior](#). Journal of Hospitality and Tourism Management, 63, 30-42.